

Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen

Departement Politieke Wetenschappen

Academiejaar 2013-2014

Onderzoek naar de invloed van commercialisering van quinoa op inheemse economische organisatie in de Boliviaanse Andes

Sara Kiebooms

Masterproef voorgelegd met het oog op het behalen van de graad van Master in de Politieke Wetenschappen

Promotor: Prof. J. Bastiaensen
Medebeoordelaar: Fraussen Bert

Dankwoord

In 2008 vertrok ik in het kader van een AFS uitwisseling voor een jaar naar La Paz. Destijds twee jaar na de verkiezing van het MAS stond het land in rep en roer. De indrukken die ik gedurende dat jaar heb opgedaan van de Boliviaanse samenleving zijn mij gedurende mijn hele studieloopbaan bijgebleven. Deze thesis is het resultaat van mijn persoonlijke interesse en affiniteit voor Bolivia.

Ik wil VLIR-UOS bedanken voor de financiële steun die het veldwerk mogelijk maakte. Ik bedank Gilberto Pauwels en de medewerkers van CEPA voor de warme ontvangst, de ondersteuning tijdens mijn onderzoek en voor de aangename werkomgeving gedurende mijn verblijf in Oruro. Ik bedank mijn promotor Prof. J. Bastiaensen voor het duwtje in de rug bij het indienen van de beursaanvraag voor het veldwerk. Ik wil mijn twee Boliviaanse hartsvriendinnen, Nicole Pinto Verreira en Alejandra Del Carpio, bedanken voor de warme ontvangst in La Paz en hulp bij het maken van enkele contacten. Dankjewel Marthe Janssens voor het wegwijs maken in Oruro en de hulp bij het zoeken naar een verblijfplaats, dankjewel Exequiel Agosto voor je geduld en dankjewel mama en papa voor de financiële en morele steun.

DANKWOORD.....	I
INHOUDSTAFEL	II
LIJST VAN AFKORTINGEN	IV
LIJST VAN TABELLEN, FIGUREN EN GRAFIEKEN	V
0. INLEIDING	1
1. ONDERZOEKSVRAAG EN METHODOLOGIE	2
2. CONCEPTUEEL KADER	6
2.1. De agrarische kwestie: het Chayanov-Lenin debat.....	6
2.2. De invloed van commercialisering en toenemende markttransacties op traditionele productiestrategieën: het Commodificatie debat.....	9
2.2.1. Commercialisering en collectieve landrechten in de Andes	10
2.3. Twee vormen van inheemse economische organisatie in de Boliviaanse Andes	11
2.3.1. Ayllus, gemeenschappen en markas	12
(i) <i>Communale landeigendomsrechten</i>	13
(ii) <i>Traditionele inheemse praktijken en markttransacties</i>	16
2.3.2. Organizaciones Económicas Campesinas Indígenas y Originarias (OECA)	18
3. QUINOA: MARKTTRENDS	23
3.1. Situering van de voornaamste productie-eenheden.....	23
3.2. Quinoa op de Boliviaanse en internationale markt.....	24
3.3. De Organizaciones Económicas Campesinas, Indígenas y Originarias in de quinoa sector	27

4. ANALYSE VAN DE VERANDERINGSPROCESSEN BIJ INHEEMSE GEMEENSCHAPPEN OP DE BOLIVIAANSE HOOGVLAKTE OMWILLE VAN QUINOA COMMERCIALISERING	29
4.1. Processen van sociale differentiatie bij quinoaproductenten	29
4.1.1. Verschil in land: vlakke, semi helling en helling	29
4.1.2. Verschillen met betrekking tot de productietechniek.....	32
4.1.3. Het systeem Aynoka.....	36
4.2. Commercialisering van quinoa en traditionele praktijken binnen de inheemse gemeenschap	38
4.2.1. Van Communale naar individuele economische productie?	38
4.2.2. Van familiale naar loonarbeid?.....	40
4.2.3. Landconflicten: Residentes versus Estantes	42
4.3. De rol van de Nationale Associatie van Quinoa Producenten (ANAPQUI)	44
4.3.1. Intensifiëren van productie en het duurzaam beheer van natuurlijke hulpmiddelen	45
<i>(i) Organische productie en certificeringsmechanismen</i>	45
4.3.2. Sociale differentiatie, tussenpersonen en problemen van identificatie en representatie bij ANAPQUI.....	47
<i>(i) Sociale differentiatie</i>	47
<i>(ii) Tussenpersonen</i>	48
<i>(iii) Identificatie en representatie</i>	50
5. BESLUIT	52
BRONVERMELDING	54
BIJLAGEN.....	62
Bijlage 1: De 8 provincies en 12 gemeenten aan de oevers van de Salar de Uyuni op de zuidelijke hoogvlakte van de Boliviaanse Andes, 2008.....	62
Bijlage 2: Ligging van de percelen voor de productie van quinoa real op verschillende hoogte.....	63
Bijlage 3: Evolutie van de opname van productie technieken, 1970-2005	64
Bijlage 4: Permanente vs niet permanente quinoa producerende gezinnen per gemeente in 2008.....	66

Lijst van Afkortingen

ANAPQUI	Asociación Nacional de Productores de Quinoa
APQUISA	Asociación de Productores de Quinoa de Salinas de Garci Mendoza
Bs	Bolivianos
CECAOT	Central de Cooperativas Agropecuarias Operación Tierra
CEDLA	Centro de Estudios para el Desarrollo Laboral y Agrario
CEPA	Centro de Ecología y Pueblos Andinos
CIDES-UMSA	Postgrado de Ciencias de Desarrollo-Universidad Mayor de San Andrés
CIOEC	Coordinadora de Integración de Organizaciones Económicas Campesinas, Indígenas y Originarias
CIPCA	Centro de Investigación y Promoción del Campesinado
CONACOPROQ	Comité Nacional de Competitividad y Productividad de la Quinoa, Bolivia
FAUTAPO	Fundación Autapo
INE	Instituto Nacional de Estadística
INRA	Instituto Nacional de Reforma Agraria
MDRyT	Ministerio de Desarrollo Rural y Tierras
OECA	Organizaciones Económicas Campesinas, Indígenas y Originarias
PROQUINAT	Programa de Quinoa Natural
TCO	Tierras Comunales de Origen
TIOC	Territorio Indígena Originaria Campesina
VSF-CICDA	Vétérinaires Sans Frontières-CICDA

Lijst van tabellen, figuren en grafieken

Tabellen

Tabel 1: Voorbeeld van een rotatie systeem met 9 Aynokas	16
--	----

Figuren

Figuur 1: Voornaamste quinoa afzetmarkten, 2010	26
Figuur 2: Aandeel van verschillende grondtypes in de 8 quinoa real producerende provincies	30
Figuur 3: Kostenvergelijking van quinoa productie per grondtype in Bolivianos, 2014	31
Figuur 4: Gemiddeld aantal tractoren beschikbaar per quinoa producerende gemeenschap in 10 quinoa producerende gemeenten in 2008	34

Grafieken

Grafiek 1: Evolutie van de gemiddelde FOB prijs van quinoa, per ton, 1967-2012	24
Grafiek 2: Evolutie van de exportwaarde van quinoa in 1000en dollar, 1976-2012	26
Grafiek 3: Evolutie van de voornaamste quinoa export bedrijven, 1990-2008	28
Grafiek 4: Evolutie van gecultiveerde oppervlakte van quinoa teelt in hectare en jaarlijkse productie in Ton, 1977-2011	36
Grafiek 5: Evolutie van de gemiddelde producentenprijs van conventionele en organische quinoa (Euro/kwintaal) 1988-2004	46

0. Inleiding

Volgens verscheidene onderzoekers¹ bieden inheemse gemeenschappen in het Boliviaanse Andesgebied weerstand aan de druk van commercialisering en aan de intrede van een kapitalistische productielogica. Hierbij behouden zij een traditionele productiewijze, gebaseerd op eeuwenoude culturele praktijken zoals wederkerigheid en solidariteit binnen de gemeenschap of verwante gemeenschappen. Bovendien zouden collectieve landeigendomsrechten een cruciale rol spelen bij het op afstand houden van een mercantilistische economie en de intrede van kapitalistische productielogica binnen de inheemse gemeenschappen. Echter, volgens andere auteurs² bestaat er in Bolivia een tendens tot romantisering van de culturele praktijken van inheemse gemeenschappen en worden collectieve landeigendomsrechten vaak foutief beschouwd als gelijk aan 'niet-kapitalistisch'.

De collectieve landeigendomsrechten voor boeren en inheemse gemeenschappen, zoals vastgesteld in de wet *Servicio Nacional de Reforma Agraria (INRA)* van 1996 én hernieuwd in de *La Ley de Reconducción Comunitaria de la Reforma Agraria* van 2006, hebben als doel het vermijden van commercialisering van land en het garanderen van het voortbestaan van sociaal homogene inheemse gemeenschappen. Aanhangers van een plurale economie in Bolivia (*Economía plural*) stellen dat deze collectieve landeigendomsrechten de ontplooiing van een niet kapitalistische sector toelaten, de zogenaamde *Economía alternativa*, *Economía étnica* of *Economía Comunitaria*, in alle harmonie en complementariteit met andere vormen van economische activiteit (Aillón, O.L., 2006; Gaceta Oficial de Bolivia, 2007; CIOEC-BO, 2009; Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013b).

Gelijktijdig met de zogenaamde agrarische revolutie van de regering MAS in 2006 start het ministerie van ontwikkeling en land (MDRyT) met een campagne ter promotie van Boliviaanse en internationale quinoa consumptie, ter bevordering van een *plurale economie*. Quinoa is een graan dat al eeuwen geproduceerd wordt in de verscheidene gemeenschappen en *ayllus* op de Boliviaanse hoogvlakte van de Andes. Sinds de jaren 80 verschijnen er nieuwe spelers op het toneel en worden de drie voornaamste overkoepelende coöperatieve boerenorganisaties opgericht. In Bolivia zijn dit soort organisaties beter gekend onder de legale benoeming Organizaciones Económicas Campesinas Indígenas y Originarias (OECAs). De enige drie quinoa exporterende coöperatieve organisaties in

---

¹ Izko, X. 1986; Nasse, K., 2002, Rivero Molino, R., 1983

² Harris, O., 1987 ;Postero, N. 2007.

Bolivia zijn; *La Asociación Nacional de Productores de Quinoa (ANAPQUI)*, *La Asociación de Productores de Quinoa de Salinas de Garci Mendoza (APQUISA)* en *la Central de Cooperativas Agropecuarias Operación Tierra (CECAOT)* (Laguna, P., 2011; MDRyT & CONACOPROQ, 2009; Quispe, R., Rojas, W. Et al., n.d.).

1. Onderzoeksvraag en methodologie

Deze studie is een onderzoek naar de invloed van de commercialisering van quinoa op de economische organisatie van inheemse gemeenschappen op de zuidelijke Boliviaanse hoogvlakte van de Andes. Aan de oevers van de Salar de Uyuni onderscheiden zich twee vormen van inheemse economische organisatie. Enerzijds de *economía comunitaria* of de traditionele productiewijzen van de *ayllus* en *gemeenschappen*. Dit zijn eenheden met sterke Andes affiniteit die in hun sociaal, politiek en territoriale eigenschappen als traditioneel beschouwd worden. Anderzijds de coöperatieve boerenorganisaties beter gekend in Bolivia onder hun legale benoeming *Organizaciones Económicas Campesinas Indígenas y Originarias (OECAs)*. Dit zijn verenigingen van landbouwers en inheemse bevolking die bestuurd worden volgens principes van collectief bestuur met als doelstelling onder andere het verbeteren van de levensomstandigheden van hun leden en hun onderhandelingscapaciteit in de markt (Laguna, P., 2011).

Er worden enorm veel varianten van quinoa gekweekt. Op de Boliviaanse hoogvlakte wordt het graan verbouwd in de departementen La Paz, Oruro en Potosí, maar er vindt eveneens quinoa productie plaats in de valleien van Chuquisaca, Tarija en Cochabamba. Dit onderzoek gaat over de commercialisering van quinoa real, de variant met de hoogste voedingswaarde en tevens de meest gewilde variant in het Westen. Quinoa real wordt geproduceerd rondom het meer Salar de Uyuni in twee departementen Oruro en Potosí. De departementen worden onderverdeeld in 8 provincies en 12 quinoa real producerende gemeenten. In Oruro betreft het de provincies Eduardo Avaroa, Sebastián Pagador en Ladislao Cabrera. Deze omvatten de quinoa real producerende gemeenten Santuario de Quillacas, Santiago de Huari, Salinas de Garci Mendoza, Challapata en Pampa Aullagas. In Potosí betreft het de provincies Antonio Quijarro, Daniel Campos, Nor Lípez, Enrique Baldivieso en Sur Lípez. Deze omvatten de quinoa real producerende gemeenten Uyunu, Llica, Tahua, San Pedro de Quemes, Colcha "K", San Agustín en San Pablo de Lípez. Bijlage 1 bevat een kaart met de provincies

en gemeenten rondom de Salar de Uyuni op de Boliviaanse hoogvlakte van de Andes (Choque, G.Z., 2011).

Dit onderzoek vertrekt vanuit de centrale vraag of de strategie ter bevordering van binnenlandse en buitenlandse quinoaconsumptie het behoud van een *economía comunitaria* in de hand werkt of juist niet. Vervolgens wordt onderzocht of de coöperatieve boerenorganisaties een belangrijke bijdrage leveren aan het proces ter ondersteuning van een *economía comunitaria*. Met deze centrale vragen in het achterhoofd worden twee prominente thema's aangehaald die te maken hebben met de veranderingen teweeggebracht door commercialisering van quinoa, zoals conflicten m.b.t. landeigendomsrechten en sociale differentiatie tussen de quinoa producenten.

De eerste hypothese luidt dat de strategie ter bevordering van binnenlandse en buitenlandse quinoaconsumptie een verschuiving binnen de gemeenschap van een logica van productie voor zelfvoorziening naar een mercantilistische productielogica, gebaseerd op accumulatie en surplus creatie, veroorzaakt. De tweede hypothese stelt dat coöperatieve boerenorganisaties sociale differentiatie versterken, omdat de strenge vereisten van hun afnemers de verschillen tussen de quinoaproductanten vergroten.

Om de impact van de commercialisering van quinoa en de sociale veranderingen die het teweegbrengt voor de organisatie van de inheemse economie te begrijpen, wordt de evolutie van de productiestrategieën van 1970 tot 2014 van quinoa producerende gemeenschappen en *ayllus* op de Boliviaanse Hoogvlakte van de Andes bestudeerd. Hierbij worden de processen van sociale differentiatie tussen quinoa producenten, omwille van commercialisering van het graan geïdentificeerd. Meer bepaald wordt er gekeken naar de verschillen in betrekking met toegang tot verschillende soorten land en beschikking over productiemiddelen en de veranderingen in de traditionele arbeidsverhoudingen en productiemethoden van de inheemse gemeenschappen op de Boliviaanse Hoogvlakte van de Andes.

Om de invloed van de OECAs op de interne organisatie van de gemeenschappen en de *ayllus* te begrijpen, worden de activiteiten van de voornaamste overkoepelende coöperatieve organisatie ANAPQUI bestudeerd. Meer bepaald het beleid van ANAPQUI ten aanzien van het intensifiëren van de quinoa productie op duurzame wijze, namelijk via de productie en export van organische Fair Trade

quinoa real. Daarnaast worden processen van sociale differentiatie tussen de leden alsook de interne conflicten en moeilijkheden, zoals de problematiek van tussenpersonen, identificatie en representatie, besproken.

In het eerste deel worden een aantal conceptuele elementen die het onderzoek leiden, gespecificeerd. Ten eerste is er belangstelling voor de agrarische kwestie van de 19^e eeuw, meer bepaald het debat tussen de Russische populistten over agrarische verandering. Het debat contrasteert argumenten m.b.t de weerstand van de boerenstand ten aanzien van externe druk, de invloed van commercialisering en de invloed van insertie in een markteconomie op traditionele productiewijzen. Ten tweede wordt gesteund op het werk van verscheidene Latijns-Amerikaanse auteurs om te komen tot een conceptualisering van een *economía comunitaria*, bestaande uit de twee vormen van inheemse economische organisatie namelijk de inheemse gemeenschappen en de *Organizaciones Económicas Campesinas Indígenas y Originarias* (OECAs), in de Boliviaanse context. Vervolgens worden in deel drie aan de hand van een kort beschrijvend hoofdstuk de belangrijkste tendensen van quinoa productie in het land weergegeven en wordt de grootste van de drie quinoa real producerende producentenorganisaties en tevens onderwerp van de studie, ANAPQUI, kort geïntroduceerd. Deel vier analyseert de veranderingen in sociale verhoudingen en productiewijze door commercialisering van quinoa binnen traditionele gemeenschappen en de rol van coöperatieve boerenorganisaties.

Deze studie is gebaseerd op twee soorten informatiebronnen. Enerzijds de secundaire informatie van verschillende studies en statistische informatie van publieke en private instellingen. Er werd in grote mate gesteund op de bevindingen van een grootschalig onderzoek van FAUTAPO³ (Aroni, J.R., Cayoja, M. & Laime, M.A., 2009) bij de 12 quinoa real producerende gemeenten in 2008 en een onderzoeksrapport van het ministerie van ontwikkeling en land in 2011 (Choque, G.Z., 2011). Anderzijds steunt het onderzoek op primaire informatie verkregen tijdens het veldwerk dat uitgevoerd werd in juni en juli 2014 in La Paz en Oruro, hoofdsteden van de twee quinoa real producerende departementen gelegen op de Boliviaanse hoogvlakte van de Andes. Het veldwerk werd uitgevoerd met de ondersteuning van het *Centro de Ecología y Pueblos Andinos* (CEPA), een NGO met Belgische roots in Oruro.

---

³ Fundación AUTAPO: Boliviaans onderzoekscentrum dat in 2005 startte met het programma ter ondersteuning van de quinoa sector, Complejo Productivo Altiplano Sur, gefinancierd door Europese NGOs.

Tijdens het veldwerk in Bolivia werden in totaal 17 semi-gestructureerde en diepte-interviews afgelegd. Twee interviews met leden van de quinoa producerende gemeenschap Cerro Grande. De gemeenschap behoort tot de *Ayllu* Huatari en *marka* Salinas de Garci Mendoza, ook wel gekend als de hoofdstad van *quinua real*, gelegen in de provincie Ladislao Cabrera van het departement Oruro. Drie interviews met quinoaproductanten en tussenpersonen op de wekelijkse markt in Challapata in Oruro, ter plaatse gekend als de *wallstreet* van quinoa waar de prijzen bepaald worden. Twee interviews met een manager en een technicus van de OECAs ANAPQUI en APQUISA. Één interview met de manager van de private organisatie Jatary. Twee interviews met experts binnen *el Centro de Ecología y Pueblos Andinos (CEPA)* en *el Centro de Estudios para el Desarrollo Rural y Agrario (CEDLA)*⁴. Twee interviews met professoren binnen El Postgrado de Ciencias de Desarrollo (CIDES-UMSA)⁵. Drie interviews met ingenieurs van het ministerie van ontwikkeling en land in Oruro en La Paz. Één interview met een coördinator binnen het Nationale Instituut van Agrarische hervorming in Oruro en ten slotte één interview met een expert verbonden aan de Technische Universiteit van Oruro.

Naast de informatie verkregen via de formele interviews werd er gesteund op aanwijzingen verkregen via observatie op de plaatselijke quinoa *ferias*, alsook informele gesprekken met belanghebbenden en verscheidene bezoeken aan de wekelijkse markt in Challapata.

---

⁴ Amsterdams/Latijns-amerikaans onderzoekscentrum

⁵ Academische eenheid verbonden aan de Universidad Mayor de San Andrés (UMSA) in La Paz, gespecialiseerd in ontwikkelingsproblematiek

2. Conceptueel kader

2.1. De agrarische kwestie: het Chayanov-Lenin debat

Het 'Chayanov-Lenin' debat kan worden samengevat als de discussie over de vraag of agrarische verandering verklaard moet worden door factoren inherent aan het boerenhuishouden of door externe factoren. Het debat contrasteert twee visies. Een visie die stelt dat het kapitalisme zal leiden tot het verdwijnen van de boerenstand, waarbij de boer afhankelijk wordt van loonarbeid en een visie die stelt dat de boerenklasse een hoge mate van weerstandsvermogen bezit, omdat deze functioneert vanuit een andere logica dan surplus accumulatie (Cottyn, H., 2014; Johnson, H., 2004).

De klassieke marxistische positie die Lenin formuleerde stelt dat de druk die het kapitalisme uitoefent op de boerenklasse er onvermijdelijk voor zal zorgen dat hun aparte manier van produceren verdwijnt. Lenin beschrijft het verdwijnen van de boerenklasse via een proces van sociale differentiatie. Aanvankelijk onderscheiden er zich drie klassen. De eerste klasse, de *kleine boer*, verliest de intense strijd ter behoud van zijn productiemiddelen. Deze klasse bezwijkt onder de druk van het kapitalisme en voegt zich het proletariaat. De tweede klasse, de *middelgrote boer* slaagt er in om voldoende te produceren om het voortbestaan van zijn productie-eenheid te verzekeren, maar slaagt er niet in een surplus te creëren. Deze fase is echter voorbijgaand. De tweede klasse splitst zich geleidelijk aan op, waarbij een minderheid zich bij de derde klasse zal voegen en de meerderheid bij het proletariaat. De derde klasse, de *rijke kapitalistische boeren* slaagt erin om hun productieniveau uit te breiden en een surplus te creëren. Door het aanwerven van land en/of andere productiemiddelen genereren ze een hogere productiecapaciteit. Deze groep beoefent een mercantilistische landbouw, die uitgroeit tot een echt kapitalistisch productiesysteem wanneer de surplus accumulatie een productiecapaciteit genereert die de productiecapaciteit van de familiale of huishoudelijke eenheid overstijgt en bijgevolg vraagt om het in dienst nemen van loonarbeid (Bernstein, H., 2001; Cortes C., Cuéllar S.F., et al., 1986; Johnson, H., 2004; Lehman, D., 1981; Long, N., 2001).

Lenin voorspelt de verdwijning van een agrarische levensstijl, waarbij productie in functie staat van het eigen levensonderhoud en een interne sociale organisatie gehanteerd wordt, gebaseerd op familiale arbeid binnen een landelijke gemeenschapssetting. Echter, wat beschouwd wordt als het verdwijnen van een agrarische levensstijl, kan ook gezien worden als een diversificatie van

overlevingsmechanismen van de armen op het platteland (Johnson, H., 2004).

Chayanov stelt het proces van sociale differentiatie in vraag op basis van de logica van de *peasant* economie. Volgens Chayanov zijn de heersende concepten en doctrines van klassieke en neoklassieke economie niet bruikbaar voor een studie van de *peasant* economie, omdat die functioneert vanuit een andere logica. Boerenhuishoudens nemen geen arbeid in dienst, betalen geen lonen en streven niet naar het creëren van een surplus en kapitaalaccumulatie (Lehman, D., 1981; Shanin, T., 1986).

Het economisch gedrag van boerenhuishoudens valt wél te verklaren als een zoektocht naar een evenwicht tussen hetgene de familie nodig heeft om te overleven en de subjectieve bereidheid tot werken. Bijgevolg zijn de schijnbare indicatoren van ongelijkheid – e.g. beschikbaar van land en vee, productiemiddelen, machinerie - geen uiting van klasse formatie, maar een reflectie van de positie van het huishouden binnen de demografische cyclus van familiale uitbreiding en inkrimping over generaties heen. Dit proces benoemt Chayanov *demografische differentiatie*. Het doel van elk boerenhuishouden is voldoen aan hun noden ter verzekering van simpele reproductie van het huishouden en tegelijkertijd afbeulend werk te minimaliseren (Bernstein, H., 2009; Johnson, H., 2004; Lehman, D., 1981).

De *peasant* economie is een familiale economie. Het streven naar het behoud van simpele reproductie binnen het boerenhuishouden heeft zowel een pervers als een versterkend effect. Enerzijds betekent reproductie aan de hand van familiale arbeid dat de arbeidskosten gediscoteerd worden onder nadelige condities. Dit werkt het fenomeen van zelfuitbuiting in de hand. De kleine boer bewerkt zijn land intensiever aan een lagere arbeidsproductiviteit in vergelijking met de kapitalistische boer. Bovendien ondervindt de kleine boer meer beperkingen met betrekking tot de aankoop of huur van land en verkoopt hij zijn product aan lagere prijzen. Anderzijds leidt de fundamenteel verschillende economische logica van een familiale economie tot een hogere mate van weerstand t.a.v. externe factoren. In omstandigheden waar kapitalistische bedrijven failliet zouden gaan, zouden de boerenfamilies meer uren werken, hun product verkopen aan lagere prijzen, netto-verliezen boeken en er tóch in slagen om hun landbouwactiviteiten voort te zetten, jaar na jaar. Om deze redenen concludeert Chayanov dat de concurrentiekracht van familiale boerenbedrijven versus grootschalige kapitalistische boerderijen veel groter was dan zoals voorzien in de geschriften van Marx, Kautsky, Lenin, en hun opvolgers (Bauwens, D., 2009; Bernstein, H., 2009; Shanin, T., 1986).

Lenin verstaat onder het kapitalisme de ontwikkelingsfase van de productie van goederen tot koopwaar. Niet alleen de goederen, als resultaat van arbeid, ontwikkelen zich tot koopwaar, maar ook de menselijke arbeid zelf, wordt koopwaar. In de ontwikkeling van het kapitalisme zijn twee fases van belang. Ten eerste de transformatie van een natuurlijke economie, die zelfvoorzienend is, naar een goedereneconomie. Deze fase is het gevolg van arbeidsverdeling en specialisatie bij de producenten. De tweede fase bestaat uit de transformatie van de goedereneconomie naar een kapitalistische economie. In deze fase treden de gecommmercialiseerde huishoudens, die elk afzonderlijk voor de markt produceren, met elkaar in competitie. Volgens Long, N.(2001) is dit het resultaat van toenemende individualisering van het boerenhuishouden omwille van integratie in bredere economische en institutionele systemen. Elke producent neigt duurder te verkopen en goedkoper in te kopen. Het onvermijdelijke resultaat is een verrijking van de minderheid en ruïne van de massa. Het oude patriarchale productieregime verdwijnt en er komt een nieuw type bevolking op het platteland, namelijk de rurale bourgeoisie en het rurale proletariaat (Bernstein, H., 2001; Long, N., 2001; Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013b).

Vervolgens maakt Lenin een onderscheid tussen de tussen kapitalist *sans phrase* en de kleine patroon. De kleine patroon koopt net zoals de middelgrote en grote producent loonarbeid aan voor de productie van koopwaar, maar is tegelijkertijd ook arbeider, aan de zijde van zijn werknemers. De kapitalistische productie (productie van koopwaar d.m.v. loonarbeid) komt mede tot stand door arbeid, uitgevoerd door kleine kapitalist. De kapitalist *sans phrase* participeert niet als arbeider in het productieproces. In de ontwikkeling van het kapitalisme wordt de kleine patroon echter steeds meer kapitalist wanneer de proportie van loonarbeid in dienst groter wordt in verhouding met zijn eigen directe bijdrage als arbeider in het productie proces. Wanneer zijn eigen directe participatie in het productieproces miniem wordt, kan men stellen dat de kleine patroon zich ontpopt heeft tot kapitalist *sans phrase* (Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013b).

2.2. De invloed van commercialisering en toenemende markttransacties op traditionele productiestrategieën: het Commodificatie debat

Commodificatie, van oorsprong een Marxistische term, betekent het proces waarbij steeds meer aspecten van het menselijke handelen en de resultaten daarvan worden uitgedrukt in geldwaarde, in plaats van hun intrinsieke waarde. Toegepast op de agrarische kwestie gaat het over de impact van toenemende commercialisering en integratie van boerenbedrijfjes en huishoudens in een bredere kapitalistische economie (Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013b).

Het onderzoek van Malabika Das Gupta (2002) naar de economische logica van de *Swiddeners* gemeenschap in Tripura, gelegen in het Noordoosten van India, toont aan dat deze gemeenschap functioneerde volgens een zelfvoorzienende productielogica tot in de jaren 1879-80. Bij het oogsten van de rijst brachten de leden van de gemeenschap enkel de hoeveelheid thuis die voldeed aan de consumptiebehoeften van de gemeenschap, waarbij het surplus werd achtergelaten voor wilde dieren. Volgens Das Gupta, M. (2002) is dit de essentie van een zelfvoorzienende productielogica. Niet alleen de gelimiteerde consumptiebehoefte, maar ook het gebrek aan communicatie maakte uitwisseling van het surplus met handelaars voor andere goederen onmogelijk. Echter, de toename van communicatie en de creatie van nieuwe noden veranderde de productielogica binnen de gemeenschap. Het consumentisme, dat zich verspreidde tot de meest afgelegen gebieden, veranderde de productiestrategie van de *Swiddeners* en leidde tot een verschuiving van een productielogica voor zelfvoorziening naar een logica van surplus productie en accumulatie binnen de gemeenschap (Das Gupta, M., 2002 ; Dev, N. & Govind, K., 2003).

Volgens Long (2001) transformeert de toename van commerciële relaties in een landelijke setting de aard van het *peasant* bedrijf, omdat de reproductieve cyclus van het boerenhuishouden sterk aan de markt wordt verbonden. Een toename van de afhankelijkheid van een cash inkomen, bijvoorbeeld, zorgt ervoor dat de armste boerenhuishoudens steeds minder in staat zijn om te voorzien in hun basisconsumptie zonder daarbij te participeren in goederenuitwisseling of zonder de verkoop van hun eigen arbeid in landbouw of andere activiteiten (Long, N., 2001).

Een gerelateerde kwestie is de mate waarin, in gebieden met toenemende commercialisering van landbouw, de productie-input steeds meer afhankelijk wordt van de beschikbaarheid van kapitaal of krediet (bijvoorbeeld voor aankoop van meststoffen, insecticiden, hybride zaden, de machinerie en arbeid) en hoe landbouwstrategieën (bijvoorbeeld in verband met oogsten en arbeidsstructuren) steeds meer worden bepaald door marktfactoren en externe stimuli. Het commercialiseringmodel veronderstelt dat toenemende commerciële productie de boer steeds meer bindt en afhankelijk maakt van externe economische krachten en institutionele structuren, waardoor deze steeds minder onafhankelijke beslissingen kan nemen. Dus, hoewel de boer onafhankelijk kan zijn in termen van controle over land, arbeid en kapitaal, hebben externe factoren omwille van toenemende commercialisering een substantiële invloed op de interne operaties van de boer en de boerenhuishoudens (Long, N. 2001).

Dev en Govind (2003) beschouwen de integratie van inheemse economieën in de globale economie als een proces van *civilisational change*. De veranderingen zijn zo drastisch, dat ze alle voormalige vormen van sociale, economische en genderrelaties binnen de inheemse gemeenschap veranderen. Dit leidt tot de verschuiving van een systeem gebaseerd op behoud van stabiliteit naar een systeem gebaseerd op accumulatie, waarbij productie voor auto-consumptie verschuift naar productie voor verkoop in de markt. Dit proces stimuleert privatisering van toegang tot essentiële productiemiddelen, zoals land. Lidmaatschap van de gemeenschap, dat traditioneel geassocieerd werd met toegang tot kritieke productiemiddelen, waarvan voornamelijk land, is niet meer voldoende (Dev, N. & Govind, K., 2003).

2.2.1. Commercialisering en collectieve landrechten in de Andes

Volgens Araghi, F. & Karides, M. (2012) begint de geschiedenis van het kapitalisme bij de transformatie van landrechten. De wijziging, verwijdering en/of het opleggen van specifieke landrechten heeft bijzonder sterke gevolgen voor de duurzaamheid van de boeren en inheemse gemeenschappen. Onder de druk van commercialisering worden hun semi autonome ruimtes van sociale organisatie verdrongen en verstoord in functie van de herstructurering van de sociale machtsverhoudingen (Araghi, F. & Karides, M., 2012; Cottyn, H., 2014).

Volgens Cottyn, H. (2014) stoot de problematiek van inheemse Andes gemeenschappen met betrekking tot politieke, economische en culturele soevereiniteit steeds terug op de eeuwenoude land- en territoriumkwestie. De drijvende kracht achter de geschiedenis van de inheemse bevolking in Latijns-Amerika is de strijd om territorium. Opstanden doorheen de geschiedenis –in het koloniale, liberale en huidige tijdperk- waren steeds niet alleen ter verdediging van land en territorium, maar ook voor soevereiniteit en zelf bestuur (Cottyn, H., 2014).

Een case studie in Noordoost India naar het proces van privatisering omwille van de ontwikkeling van een markt voor hout en bosbijproducten in de jaren 90, bij inheemse gemeenschappen die grotendeels de eigendomsrechten over hun woud in koloniaal en postkoloniaal tijdperk wisten te behouden, toonde aan dat de ontwikkeling van een markt voor hout leidde tot een proces van privatisering van voormalig gemeenschappelijk land en herbenoeming van eigendomsrechten, althans de facto soms ook de jure, van dorp en gemeenschap aan de familie. Dit proces ging gepaard met het verdwijnen van culturele praktijken gebaseerd op wederkerigheid. De voorouderlijke normen, die de toegang tot natuurlijke bronnen voor eigen consumptie, regelden werden vervangen door nieuwe normen, ter regulering van de toegang tot natuurlijke bronnen voor verkoop in de markt. Het resultaat was een snelle daling van bosbijproducten in de gemeenschappelijke gronden en de domesticatie van cultivering van waardevolle bosbijproducten in particuliere moestuinen of velden (Dev, N. & Govind, K., 2003).

2.3. Twee vormen van inheemse economische organisatie in de Boliviaanse Andes

De Verenigde Naties definiëren inheemse bevolking als volgt;

Indigenous communities, peoples and nations are those, which having a historical continuity with pre-invasion and pre-colonial societies that developed on their territories, consider themselves distinct from other sectors of the societies now prevailing on those territories, or parts of them. They form at present non-dominant sectors of society and are determined to preserve, develop and transmit to future generations their ancestral territories, and their ethnic identity, as the basis of their continued existence as peoples, in accordance with their own cultural patterns, social institutions and legal system (United Nations, Sub-commission on Prevention of Discrimination & Cobo José M.R. 2004, p2).

Farah Ivonne, professor bij CIDES-UMSA definieert de inheemse bevolking in Bolivia als volgt;

Lo que hay que considerar en el caso boliviano, es un hecho de que efectivamente la comunidad campesina indígena existe como institución. Pero es una institución que funciona más en terminos sociales y políticos de una colectividad que se autogobierna, que maneja colectivamente varios asuntos que son de interés común y que tiene una fuerte importancia en terminos de construcción de una identidad vinculada con una pertenencia a la comunidad, pero más por ascripción digamos, por origen, por nacimiento (Farah, I., professor bij CIDES-UMSA, persoonlijke communicatie 21.07.2014, La Paz).

Aan de oevers van de Salar de Uyuni in het Zuidelijke Andesgebied in Bolivia onderscheiden zich twee vormen van inheemse economische organisatie. Enerzijds de *ayllus* en *gemeenschappen*. Dit zijn eenheden met sterke Andes affiniteit, die in hun sociaal, politiek en territoriale eigenschappen als traditioneel beschouwd worden. Anderzijds de Organizaciones Económicas Campesinas, Indígenas y Originarias (OECAs). Dit zijn verenigingen van landbouwers en inheemse bevolking, die bestuurd worden volgens principes van collectief bestuur. Zij richten zich voornamelijk op het verbeteren van de levensomstandigheden van hun leden en de onderhandelingscapaciteit van hun leden in de markt (Laguna, P., 2011).

2.3.1. *Ayllus, gemeenschappen en markas*

De *ayllus* zijn de sociaaleconomische basiseenheden op intermediair niveau van de Andes samenleving. Elke *ayllu* is een overkoepeling van verschillende gemeenschappen, waarin zich een beperkt aantal familiale eenheden met voorouderlijke affiniteit (meestal tussen 5 en 12 families) bevinden. Elke *ayllu* wordt op zijn beurt ondergebracht in overkoepelende *markas*. De *ayllu* wordt vaak vertaald als 'gemeenschap', maar het concept is veel breder en verwijst naar de basisprincipes van een Andes wereldbeeld in plaats van een tastbare entiteit (Cottyn, H., 2011).

De *ayllu* wordt beschouwd als de essentie van de etnische identiteit van de bewoners aan de oevers van de Salar de Uyuni. Wanneer zij in contact komen met bewoners van andere *ayllu*, regio's of landen, zullen de bewoners steeds refereren aan hun eigen sociale eenheid (Cottyn, H., 2011).

De verscheidene *ayllus* worden overkoepeld door een *ayllu mayor*. Het sociale, politiek en rituele centrum van elke *ayllu mayor* bevindt zich in een dorpje benoemd als *marka*. In de *marka* worden de autoriteiten van elke *ayllu* vastgesteld en vinden er verscheidene sociale en rituele evenementen plaats, die erg belangrijk zijn voor het definiëren van etnische identiteit van zijn bewoners. De *ayllus* rondom de Salar de Uyuni worden onderverdeeld in twee linguïstische groepen; de Aymara sprekende *ayllus mayores* van Salinas de Garci Mendoza, Aroma, Llica, Tahua en Coroma en de Quechua sprekende *ayllus* van Nor Lípez (Laguna, P., 2011).

De gemeenschap vormt het primaire niveau van waaruit het gebruik van de natuurlijke middelen geregeld wordt. Izko (1986) definieert de gemeenschap als primair collectief actie orgaan dat de individuele toegang tot de traditionele economische productiemiddelen vaststelt. Hierdoor kan aan de simpele reproductievoorwaarde van de gemeenschap voldaan worden (Izko, X., 1986).

Binnen de gemeenschappen hop de Boliviaanse Andes heerst meestal een patriarchaal systeem. De grond en andere middelen worden overgegeven van vader op zoon en de vrouw vestigt zich meestal in de gemeenschap van haar echtgenoot (Izko, X., 1986; Laguna, P., 2011).

Izko (1986) benadrukt het belang om niet uit te gaan van een a priori ideaal beeld van de gemeenschap als een homogene, gesloten en zelf voorzienende sociale eenheid zonder interne verdeeldheid. Dit beeld beschouwt interne differentiatie foutief als een uiting van desintegratie van de gemeenschap. Dergelijke visie leidt bijna onvermijdelijk tot promotie van het status-quo en de opvatting van de gemeenschap als indicator voor het Andeense. Bijgevolg beschouwt Izko (1986) de inheemse gemeenschappen in de zuidelijke Boliviaanse hoogvlakte als het resultaat van een wisselwerking van een familiale logica met een communale logica, die op diverse wijze verbonden kan zijn met andere supra communale logica's. De uiting van deze diverse logica's verschilt per casus (Cottyn, H., 2014; Izko, X., 1986).

(i) Communale landeigendomsrechten

Landeigendomsrechten in de Boliviaanse hoogvlakte van de Andes, zowel voor het land dat bestemd is voor veeteelt van lama's en schapen, als het land dat dient voor het verbouwen van aardappelen en quinoa, behoren de gemeenschap toe. Deze collectieve landeigendomsrechten voor boeren en inheemse gemeenschappen, werden vastgesteld bij de wet INRA van 1996. Hierbij werd het proces

van reorganisatie van landeigendomsrechten, zoals op gang gebracht door de agrarische revolutie in 1952, verder gezet. Communale eigendomsrechten werden uitgeroepen onder de legale benoeming *Tierras Comunales de Origen (TCO)* of *Territorio Indígena Originaria Campesina (TIOC)*. Eens de benaming TCO of TIOC bekomen wordt, behoort het land en het vruchtgebruik aan de hele *marka* toe en is bovendien belastingvrij. Deze procedure werd hernieuwd en voortgezet door *La Ley de Reconducción Comunitaria de la Reforma Agraria* van de regering Morales in 2006, waarbij de nieuwe eigendomsrechten aan de hele *marka* toebehoren en waarbij de bevoegdheid over de verdere interne verdeling werd overgelaten aan de respectievelijke communale autoriteiten (Cottyn, H., 2014, Zuetero, J., Coordinator bij het Nationaal Instituut voor Agrarische hervorming [INRA], persoonlijke communicatie 12.07.2014, Oruro)

Toegangsrechten met betrekking tot vruchtgebruik van het land zijn verbonden aan lidmaatschap van de gemeenschap. De meerderjarigen of getrouwde leden van de gemeenschap hebben de status van *contribuyente*. Deze status impliceert een reeks van rechten en plichten. Enerzijds moet het individu aanwezig zijn tijdens de communale vergaderingen en actief participeren in communale diensten en werken. Anderzijds heeft het individu recht op toegang tot de gemeenschappelijke middelen van zijn *ayllu* en stemrecht in de algemene vergaderingen (Cottyn, H., 2011; Rivero Molino, R. 1983).

Er bestaan verschillende gezagsposities binnen een gemeenschap, bijvoorbeeld verantwoordelijke voor water of onderwijs. Deze posities worden beurtelings verdeeld tussen de *contribuyentes* voor een periode van één jaar. De maximale autoriteit van de gemeenschap is de burgemeester. De burgemeester staat in voor het waarborgen van een vlotte werking en ontwikkeling van de gemeenschap op egale en solidaire wijze (VSF-CICDA et al., 2009).

De inheemse gemeenschappen op de Boliviaanse hoogvlakte hanteren een interne organisatie waarin de verschillende mechanismen het resultaat zijn van een leerproces en opgebouwde ervaring gedurende opeenvolgende generaties over eeuwen heen op hetzelfde grondgebied. Deze organisatievorm wordt erkend door de politieke grondwet van de staat en door de wet INRA (1996), die het recht op zelfbestuur van de gemeenschap binnen een bepaald grondgebied eerbiedigt en erkent (VSF-CICDA et al., 2009).

In de meeste gemeenschappen worden twee types land onderscheiden; familiaal land of de zogenaamde *parcelas* en het communaal land of de zogenaamde *mantas*, waarin zich naast het communaal land ook de verschillende *parcelas* bevinden.

Land van het eerste type, de *parcelas* wordt toegeschreven aan de verschillende families door de communale autoriteit. Hoewel het land communaal eigendom is, behoort het recht van vruchtgebruik toe aan de afzonderlijke families, waarbij de bevoegdheid m.b.t het uitlenen, verhuren en verdelen van het land tevens overgegeven wordt van vader op zoon. Echter, indien een familie het land lange tijd onbewerkt laat, omwille van bijvoorbeeld afwezigheid, dan behoort het recht op vruchtgebruik opnieuw toe aan de gemeenschap (Izko, X., 1986; Rivero Molino, R., 1983).

Land van het tweede type, de *mantas* (of communale landen) omvatten de *parcelas* en het land dat de hele *ayllu* toebehoort. Het toegangsrecht tot bewerking van de *mantas* is onderworpen aan dezelfde regelgeving als de *parcelas*, namelijk het systeem *aynoka* of vruchtwisseling. Echter, de controle op de correcte navolging van het systeem *aynoka* op de *mantas* is strenger dan bij de *parcelas*. De communale autoriteiten zien streng toe op naleving van de cyclische rotatie van de gewassen om de maximale productiecapaciteit van het land op duurzame wijze te garanderen. Het systeem *aynoka* of vruchtwisseling houdt in dat elk perceel een periode van rust van doorgaans 4 tot 6 jaar doormaakt om regeneratie van de vruchtbaarheid van de bodem en de groei van de natuurlijke vegetatie op de braakliggende terreinen te garanderen. Het systeem bestaat uit evenveel roterende *aynokas* als jaren nodig voor de rotatie. Tabel 1 illustreert een systeem met 9 *aynokas*. In het eerste jaar kan op de eerste *aynoka* aardappel verbouwd worden, de tweede *aynoka* ligt braak en op de derde wordt quinoa verbouwd, de vierde ligt braak, op de vijfde worden aardappelen verbouwd en de 4 overblijvende liggen braak. In het volgende jaar worden op de tweede *aynoka* aardappelen verbouwd, de derde ligt braak, op de vierde wordt quinoa verbouwd, de vijfde ligt braak en op de zesde worden aardappelen verbouwd. De drie overigen én de eerste liggen braak (Izko, X., 1986; Laguna, P., 2000; Muriel, B. & Evia, T., 2010; Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013b; Rivero Molino, R., 1983).

Tabel 1: Voorbeeld van een rotatie systeem met 9 Aynokas

	<i>Aynoka</i>	<i>Aynoka</i>	<i>Aynoka</i>	<i>Aynoka</i>	<i>Aynoka</i>	<i>Aynoka</i>	<i>Aynoka</i>	<i>Aynoka</i>	<i>Aynoka</i>
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Jaar 1	Aardappe	Rust	Quinoa	Rust	Aardappel	Rust	Rust	Rust	Rust
Jaar 2	Rust	Aardappel	Rust	Quinoa	Rust	Aardappel	Rust	Rust	Rust

Bron: Eigen samenstelling op basis van Ormachea A. & Ramirez N. 2013b; Laguna P. 2000

(ii) Traditionele inheemse praktijken en markttransacties

De arbeidsrelaties binnen de gemeenschap hebben verschillende verschijningsvormen en bevatten verschillende functies. Enerzijds zijn er de collectieve arbeidswerken, die door en voor de gemeenschap worden uitgevoerd; zoals onder andere *el faena* (collectief werk voor de gemeenschap), *el chuqu* (collectief werk voor een individu), *umaraqa* (collectief landbouw werk), *achuaqalla* (dakherstelling), *wayka*, etc. Anderzijds zijn er de principes van wederkerigheid, die bestaan uit interfamiliale of interindividuele uitwisselingen; zoals *la yanapa* (hulp zonder strikte wederkerigheid), *el ayni* (ruil van goederen of diensten volgens strikte wederkerigheid), *la mink'a* (werk betaald in goederen), *el chari* (lening), *la sataqa* (land in ruil voor zaad en/of werk), *el chiki* (uitlenen van land in ruil voor hulp), *el waki* (ruil van land en zaden), *la manqharuña* (ruil/hulp tussen veehouders: de armste boer schenkt een dood dier aan de rijkste veehouder in ruil voor een levend), *el treque* (trektocht naar andere gemeenschap voor uitwisseling van goederen) etc. Deze ruilverhoudingen zijn op variërende wijze aanwezig binnen de verschillende gemeenschappen en volgens Albo slechts een zwakke afspiegeling van de Aymara gemeenschap in het prekoloniaal tijdperk (Albó, X., 2007; Izko, X., 1986).

De heersende normen worden mondeling overgegeven van generatie op generatie. Gaandeweg ontwikkelden deze ongeschreven regels zich tot gewoonterecht, door elk lid van de gemeenschap gekend en zo goed als automatisch toegepast. De geschiktheid en juistheid van de regels wordt constant getoetst op communale vergaderingen en gemeenteraden met consensus tussen de leden (VSF-CICDA et al., 2009).

De familiale arbeidsorganisatie, die gebeurt volgens traditionele mechanismen, leidt tot de werking en reproductie van een familiale economie. Dit traditioneel systeem, waarbij weinig marktinterventie plaatsvindt, betekent niet per definitie dat het huishouden zich volledig van de markt afzondert. Ondanks het feit dat de landbouwproductie, omwille van de ecologische eigenschappen van de Andesregio, vaak enkel voldoende is voor autoconsumptie. Het huishouden verbindt zich met de regionale monetaire stromen door middel van veehouderij en verkoop van arbeidskracht. Hierbij is de verkoop van arbeidskracht een uiting van een sterkere link met de markt, gekenmerkt door temporale migratiestromen, vooral tijdens de periodes tussen het zaaien en oogsten, naar de katoenfabrieken van Santa Cruz, de mijnen van Potosí of Oruro, of de dichtstbijzijnde steden zoals Cochabamba, Oruro of La Paz (Rivero Molino, R., 1983).

In zijn onderzoek bij inheemse gemeenschappen in de gemeente Pampa Aullagas, gelegen in de provincie Ladislao Cabrera in Oruro, toont Rivero Molinero (1983) aan hoe de veehouderij in twee verschillende circuits wordt gebruikt. Enerzijds voor *el treque* waarbij de runderen, schapen, lama's en alpaca's ingezet worden als transportmiddel om goederen zoals zout en maïs te vervoeren naar andere gemeenschappen om deze vervolgens uit te wisselen volgens *el ayni*, zijnde op basis van vastgestelde ruilverhoudingen. Anderzijds, zijn de producten verkregen van het vee (vlees, kaas, leder) bestemd voor verkoop op de wekelijkse regionale markt in Challapata. Volgens Rivero Molino (1983) vormt de participatie van veehouderij in de twee circuits een verdedigingsmechanisme tegen een invasie van de markteconomie. Het stelt de veehouder in staat zijn productieactiviteiten te diversifiëren, hierbij alternerend tussen de markt en traditionele ruilverhoudingen. Rivero Molino (1983) toont aan dat de boer zowel aan de markt gebonden kan zijn en tegelijkertijd de traditionele ruilverhoudingen kan behouden. Dit stelt de boer in staat tot een gecontroleerde en rationele participatie in de markt. Hiermee gaat Rivero Molino (1983) in tegen de gegeneraliseerde veronderstelling dat de participatie van de inheemse boer in de markt leidt tot decompositie van zijn productiemiddelen met het uiteenvallen van de sociale cohesie van de gemeenschap tot gevolg en neigt hij eerder naar een Chayanoviaanse perceptie met betrekking tot concurrentiekracht van de inheemse economie. In Pampa Aullagas staat traditioneel niet gelijk aan vervreemding van de markt. In tegenstelling: traditie is een verdedigingsmechanisme tegen ongecontroleerde marktpenetratie in de regio en biedt de mogelijkheid tot gecontroleerde en rationele marktparticipatie (Rivero Molino, R., 1983).

In overeenstemming met Rivero Molino (1983) en Chayanoviaans gedachtegoed, komt Izko (1986) aan de hand van een studie bij inheemse gemeenschappen in het Noorden van Potosí en Oruro, tot gelijkaardige bevindingen. Het geld dat verdiend wordt met de verkoop van de oogst, wordt gebruikt voor de aankoop van kunstmatige meststoffen. De markt heeft dus een reproductieve functie binnen de productie-eenheid. Hoewel de boer in sommige gevallen verplicht wordt zijn link met de markt te intensifiëren in tijden van schaars of onvruchtbaar land of het gebrek aan vee en hierbij voor een bepaalde periode trekt naar de mijnen van Oruro en Potosí of de katoenplantages van Santa Cruz, stelt Izko (1986) dat de meerderheid van de inheemse economieën in de zuidelijke hoogvlakte niet afhankelijk zijn van de markt voor het garanderen van hun voortbestaan. Volgens Izko (1986) speelt het grootste deel van de inheemse economie zich af aan de zijlijn van de kapitalistische markt. Bijgevolg mag de relatie met de markt en een schijnbare afhankelijkheid ervan niet beschouwd worden als onomkeerbaar. De capaciteit om zijn relatie met de markt om te keren in tijden van economische crisis en het intensifiëren ervan in tijden van economische bloei, is net een essentieel kenmerk van de inheemse economie (Izko, X., 1986; Long, N., 2001).

Cottyn, H. (2014) stelt dat de druk die het kapitalisme uitoefent op de inheemse bevolking en de verandering die het teweegbrengt in hun aparte manier van produceren erg kan variëren. Echter, zo ook varieert de respons van de boerenstand. Met andere woorden, de invloed van marktexpansie in perifere regio's op de overlevingsstrategieën van de lokale bevolking valt niet te voorspellen. Beweringen die dit wel doen, nemen de capaciteit van inheemse en boerengemeenschappen met betrekking tot het combineren van aanvullende markt en niet-markt-overlevingsstrategieën en netwerken, niet in beschouwing (Cottyn, H., 2014).

2.3.2. Organizaciones Económicas Campesinas Indígenas y Originarias (OECA)

Een tweede vorm van inheemse organisatie in Bolivia zijn de *Organizaciones Económicas Campesinas Indígenas y Originarias (OECAs)*. In tegenstelling tot de *ayllus* en gemeenschappen met Andes-affiniteit, waar afstamming een prominente rol speelt, functioneren de inheemse economische boerenorganisaties in Bolivia volgens een organisatievorm die vrijwillig aanvaard wordt door zijn leden. *De inheemse economische boerenorganisaties in Bolivia (OECA)* zijn verenigingen van landbouwers en landelijke bewoners. Het zijn coöperatieven bestaande uit meerdere families die

bestuurd worden volgens principes van collectief bestuur met als doelstelling onder andere het verbeteren van de levensomstandigheden van hun leden en het verhogen van hun onderhandelingscapaciteit in de markt. Het welzijn van de leden staat boven winstbejag. Het zijn coöperatieven met rechtspersoonlijkheid of ietwat formele vorm van coördinatie en zijn daardoor duidelijk te onderscheiden van gewone groepen. Het zijn organisaties die primaire goederen produceren. Ze kunnen echter ook meerdere functies opnemen m.b.t. landbouwactiviteiten zoals commercialisering, bewerking en kredietverlening (Bijman, J. & Ton, G., 2006; CIOEC-BO, 2009; Elsner, D.M. & Canedo, M., 2004; Olivarez, M.V., 2011; SOS FAIM, 2004 september).

In Bolivia werden in de jaren 1980-2000 verscheidene OECAs geformaliseerd op regionaal niveau onder uiteenlopende benamingen. Zij verkregen rechtspersoonlijkheid, vaak met de hulp van technische en financiële steun van NGOs uit het Noorden. Niet alle OECAs slaagden erin zich te consolideren. Diegene die er wel in slaagden, deden dit vaak door zich te binden aan alternatieve distributiekanaalen zoals organische productie en Fair Trade in producten met hoge toegevoegde waarde zoals koffie, cacao, quinoa en amandelen uit het Amazonegebied. De voornaamste en grootste OECA in de quinoasector en tevens onderwerp van deze studie is de nationale associatie van quinoaproductanten ofwel ANAPQUI (Cáceres, Z. et al., 2006; Elsner, D.M. & Canedo, M., 2004; Laguna, P. 2003b; Olivarez, M.V., 2011; SOS FAIM, 2004 september).

Bebbington (1996), in een studie naar verscheidene coöperatieve boerenorganisaties in de Andes en steunend op het concept van sociaal kapitaal van Putnam, verklaart het potentieel van de OECAs om bij te dragen aan regionale economische ontwikkeling aan de hand van drie voorwaarden. Ten eerste associëren de individuen zich vrijwillig en nemen actief deel aan activiteiten van de organisatie of in het maatschappelijk middenveld. Hierbij ontstaan linken met andere netwerken van andere publieke en private organisaties. Dit raster van netwerken is horizontaal en weinig hiërarchisch. De tweede voorwaarde stelt dat de verhoudingen tussen de individuen onderling, tussen de individuen vis à vis de coöperatieve organisaties en tussen de organisatie en institutionele netwerken waarmee zij zich associëren, duidelijk gereguleerd zijn volgens gemeenschappelijke normen en sancties. De derde voorwaarde benadrukt de aanwezigheid van civiele normen en waarden zoals vertrouwen, wederkerigheid, integriteit en solidariteit (Bebbington, A., 1996; Bijman, J. & Ton, G., 2006; Cáceres, Zina et al., 2006; Laguna, P., 2003b).

Volgens Bebbington (1996, 1997) is de OECA een gemoderniseerde vorm van de inheemse economie, die is aangepast aan een nieuwe economische, politieke en technologische context. De OECAs zijn een Andes uiting van het traditionele en het moderne. Bij het vervullen van de doelstellingen van de OECA zoals; duurzaam gebruik van natuurlijke bronnen, verbetering van levenscondities van de inheemse families en het intensifiëren van de landbouwactiviteit, wordt de nodige kennis en expertise verkregen via banden met andere instituties (NGOs, kerk, vakbond, gemeenten, ...). Volgens Bebbington (1996, 1997) hebben de OECAs een enorm potentieel tot bijdrage aan regionale ontwikkeling. Immers, zij zijn een overkoepeling van de traditionele gemeenschappen, waarin de organisatorische ideeën van politiek compromis, etnische identiteit, wederkerige en solidaire praktijken enorm diep ingebed zijn. De traditionele inheemse organisaties, de *ayllus* en de gemeenschappen, zijn het deposito waar zich de drie voorwaarden voor het succes van sociaal kapitaal bevinden. Bijgevolg zorgt de overdracht van dit sociaal kapitaal, dat inherent is aan de inheemse gemeenschappen van de Andes, naar een hoger organisatorisch niveau, namelijk op niveau van de OECA, voor een maximale competitieve participatie van de OECA in de markt (Bebbington, A., 1996;1997; Bebbington, A. & Perreault, T., 1999).

Echter, Laguna (2003a,2011) pleit voor enige nuance om niet op permanente en systematische wijze een vorm van sociaal kapitaal aan de inheemse gemeenschappen en *ayllus* toe te schrijven, omwille van de aanwezige praktijken van wederkerigheid en solidariteit. Volgens Laguna (2003a,2011) zijn deze vormen van sociale interactie niet per definitie inherent aan de inheemse gemeenschap. Bijgevolg kan het sociale leven in de gemeenschap en *ayllu* én binnen de OECA niet op utilitaire wijze gereduceerd worden tot sociale linken geleid door waarden zoals samenwerking, vertrouwen en solidariteit. Hier bestaat eveneens individualisme, verandering en tegenstrijdigheden van kennis en waarden, spanningen, confrontatie en breuken (Laguna, P. 2003a; 2011).

In overeenstemming met Laguna, bekritiseert ook Starn (1991) het geïdealiseerde beeld van Andesgemeenschappen. Het zogenaamde *Andeanisme* stelt de Andesgemeenschap voor als uniforme sociale ruimte, waarin praktijken zoals wederkerigheid, solidariteit en complementariteit geïnstitutionaliseerd zijn. Deze benadering beschouwt de inheemse identiteit als opgebouwd uit statische sociale elementen, geërfd uit een pre-koloniaans verleden en die niet variëren ongeacht hun interactie met de globale wereld. De gemeenschap wordt voorgesteld als een totalitaire en stabiele eenheid (Laguna, P., 2011; Starn, O., 1991).

Hoewel Bebbington, A. & Perrault, T. (1999) tot zekere hoogte lijden aan *Andeanisme*, differentiëren ze zich toch van deze essentialistische benadering, door te stellen dat de culturele praktijken in de Andes gemeenschappen behouden blijven, ondanks de toenemende link met de markt en publieke en private instellingen en ondanks de adoptie van nieuwe technologieën, externe consumptie goederen en productiemiddelen. Echter, volgens Laguna blijft het suggereren van permanente culturele structuren binnen de Andes gemeenschap een essentialistische benadering (Bebbington, A. & Perreault, T., 1999; Laguna, P., 2011).

Starn (1991) bekritiseert het *Andeanisme* op basis van de onkunde van verscheidene antropologen in het anticiperen van de gewapende opstand van de inheemse guerrilla beweging Sendero Luminoso in het dorpje Chuschi in Peru in de jaren 80. De essentialistische benadering, inherent aan het *Andeanisme*, stelt de Andesgemeenschap voor als statisch, heterogeen, afgezonderd van de moderniteit en bestand tegen elke vorm van culturele hybriditeit. De overmatige nadruk op het symbolische conditioneerde, volgens Starn (1991) de etnografische visie van de Andes. Hierdoor onderschatten verscheidene antropologen de diepe ontevredenheid van landelijke gemeenschappen (Radcliffe, S., Laurie, N. et al., 2002; Starn, O., 1991).

Ook Radcliffe, S., Laurie A. & Andolina, R. (2002) nemen afstand van een essentialistische benadering van het concept sociaal kapitaal als inherent aan inheemse organisatievormen in hun studie naar de wisselwerking van inheemse verenigingen met ontwikkelingssamenwerking in de Andes. Deze onderzoekers hanteren een sociaal constructivistisch perspectief. Zij plaatsen de inheemse ontwikkelingsmodellen binnen een complexe dynamiek van relaties met de staat, internationale ontwikkelingssamenwerking, kapitalisten en het maatschappelijk middenveld. De inheemse organisaties gaan hier actief op zoek naar erkenning van hun raciale en klasse particulariteit en burgerschapsrechten. Volgens de auteurs vinden deze interacties plaats in een politiek veld van hegemoniale strijd en diffuse contestatie met betrekking tot erkenning, middelen (land, natuurlijke hulpmiddelen, financiële middelen) en diensten (onderwijs). Tegelijkertijd benadrukken de auteurs de culturele en ruimtelijke flexibiliteit van de inheemse gemeenschappen en hun capaciteit om zich te openen en te linken aan internationale netwerken en coöperatiemechanismen en om hierbij externe voorstellen om te zetten binnen hun eigen visie van ontwikkeling (Laguna, P., 2011; Radcliffe, S., Laurie, N. et al., 2002).

In deze thesis wordt afgeweken van een statische, homogene visie van de inheemse gemeenschap. De werking van de OECAs wordt, net als bij de *ayllus* en de gemeenschappen, beïnvloed door het formele en informele gedrag van de heterogene groep leden en door verschillende externe spelers. In dergelijke organisaties bestaan samenwerking- en wederkerigheidsmechanismen, maar eveneens divergentie, machtsrelaties en conflicten die vaak niets te maken hebben met vertrouwen of wederkerigheid, en interne spanningen creërend die de werking en de resultaten van de organisatievorm aantast. In deze thesis worden de inheemse organisatievormen op sociaal constructivistische wijze benaderd. De nadruk ligt op de sociologische, politiek-economische, interne en externe omstandigheden die dergelijke organisatievormen beïnvloeden (Laguna, P., 2003a; Long, N., 2001).

3. Quinoa: markttrends

3.1. Situering van de voornaamste productie-eenheden

Quinoa is een graansoort met beduidend hogere voedingswaarde dan andere klassieke granen zoals tarwe, rijst en maïs en wordt gekarakteriseerd door zijn buitengewoonlijke aanpassingscapaciteit aan verschillende ecologische omstandigheden. Hierdoor wordt quinoa beschouwd als typisch Andesgewas (Laguna, P., 2000a; MDRyT & CONACOPROQ, 2009).

De quinoa markt in Bolivia bestaat uit een 72 000 tal producenten in de noordelijke, centrale en zuidelijke hoogvlakte van de Andes, meer bepaald de departementen La Paz, Oruro en Potosí. Het graan wordt eveneens, weliswaar in kleinere proportie, verbouwd in de valleien van de departementen Chuquisaca, Cochabamba en Tarija. Van deze 72 000 familiale productie-eenheden, produceren ongeveer 55 000 producenten het Andesgraan op irreguliere wijze en voornamelijk voor familiale consumptie. Een 15 000 tal producenten verbouwen quinoa op reguliere wijze en zowel voor familiale consumptie als voor de binnenlandse en buitenlandse markt. Een overige 2000tal producenten produceert exclusief voor de markt (Choque, G.Z., 2011; Laguna, P., 2003b; Muriel, B. & Evia, T., 2010; Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013b, 2013 juli).

De vele varianten van quinoa worden opgedeeld in zoete quinoa en quinoa real. Zoete quinoa wordt ook in Ecuador, Peru en Colombia geproduceerd. Quinoa real, de meest gewilde variant in het Westen omwille van de beduidend hogere voedingswaarde in vergelijking met de andere varianten, wordt enkel in Bolivia geproduceerd. De productie is het grootste op de Zuidelijke hoogvlakte van de Boliviaanse Andes. In 2012 was 83,9% van de gecultiveerde oppervlakte en 83,7% van de totale quinoa real productie geconcentreerd in de departementen Oruro en Potosí (MDRyT & CONACOPROQ, 2009).

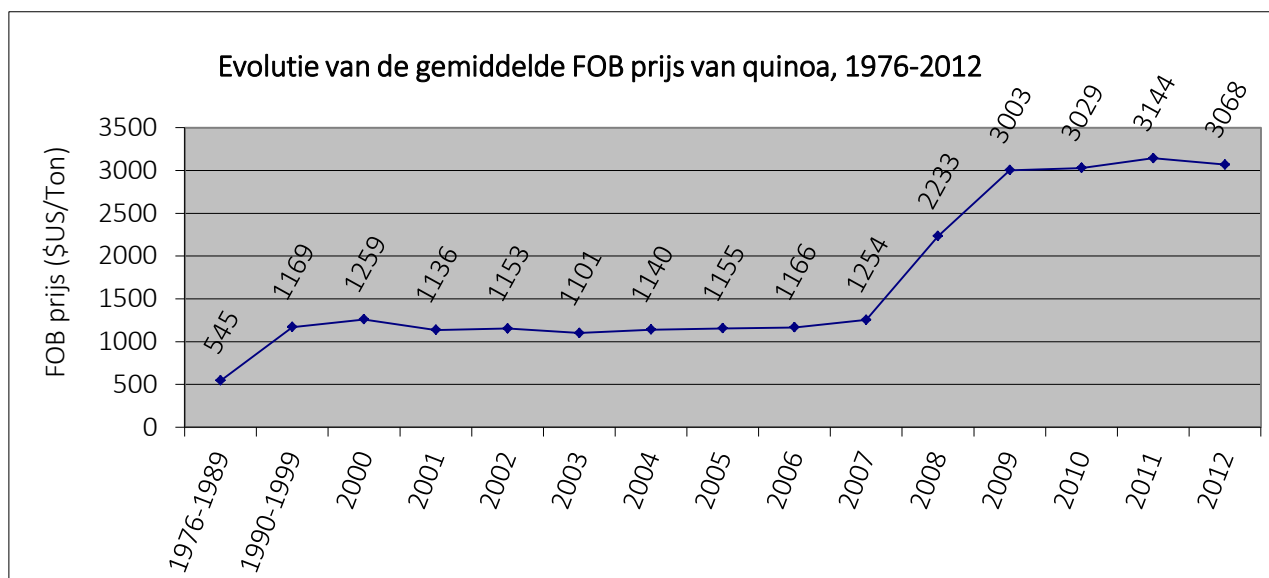
In het centrale en deels zuidelijke gesitueerde departement Oruro betreft het de provincies Ladislao Cabrera, Eduardo Avaroa en Sebastián Pagador met de gemeenten Challapata, Santuario de Quillacas, Salinas de Garci Mendoza, San Martin en Pampa Aullagas. In het zuidelijk gelegen departement Potosí betreft het de provincies Antonio Quijarro, Daniel Campos, Nor Lípez, Enrique Baldivieso en Sur Lípez en de gemeenten Uyuni, Líca, Tahua, San Pedro de Quemes, Colcha K, San Agustín en San Pablo de

Lípez (zie kaart in bijlage 1) (Heidy Lazcano, A., Adviseur transformatie & commercialisering bij FAUTAPO, persoonlijke communicatie 15.07.2014, Oruro; MDRyT & CONACOPROQ, 2009).

3.2. Quinoa op de Boliviaanse en internationale markt

Ondanks zijn hoge voedingswaarde wekte quinoa nooit de interesse op van de kolonisators. Ook de Boliviaanse middenklasse beschouwde het graan lang als ‘voedsel voor de armen’. Echter, vanaf de jaren 80 groeit er in het westen een markt voor exotische dieetproducten. Bijgevolg steeg de wereldvraag naar quinoa in het afgelopen decennia. Deze tendens bracht een enorme prijsstijging met zich mee. Grafiek 1 toont de evolutie van de gemiddelde FOB prijs in dollar per metrische ton quinoa real van 1976 tot 2012. Binnen deze periode van 36 jaar vallen vier grote conjuncturen te onderscheiden; (i) een eerste prijzenboom in de tweede helft van de jaren 60 tot de jaren 90, een periode waarin de prijzen verdubbelen; (ii) een periode van prijsstabiliteit tussen 2000 en 2006; (iii) een prijzen schok tussen 2007 en 2009 waarin de FOB prijs verdriedubbeld; en (iv) een periode van prijsstabiliteit met hoge prijzen tussen 2010 en 2012 (Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013b; VSF-CICDA et al., 2009).

Grafiek 1: Evolutie van de gemiddelde FOB prijs van quinoa, per ton, 1967-2012

Bron: eigen samenstelling op basis van Ormachea S. E. & Ramirez, N., 2013

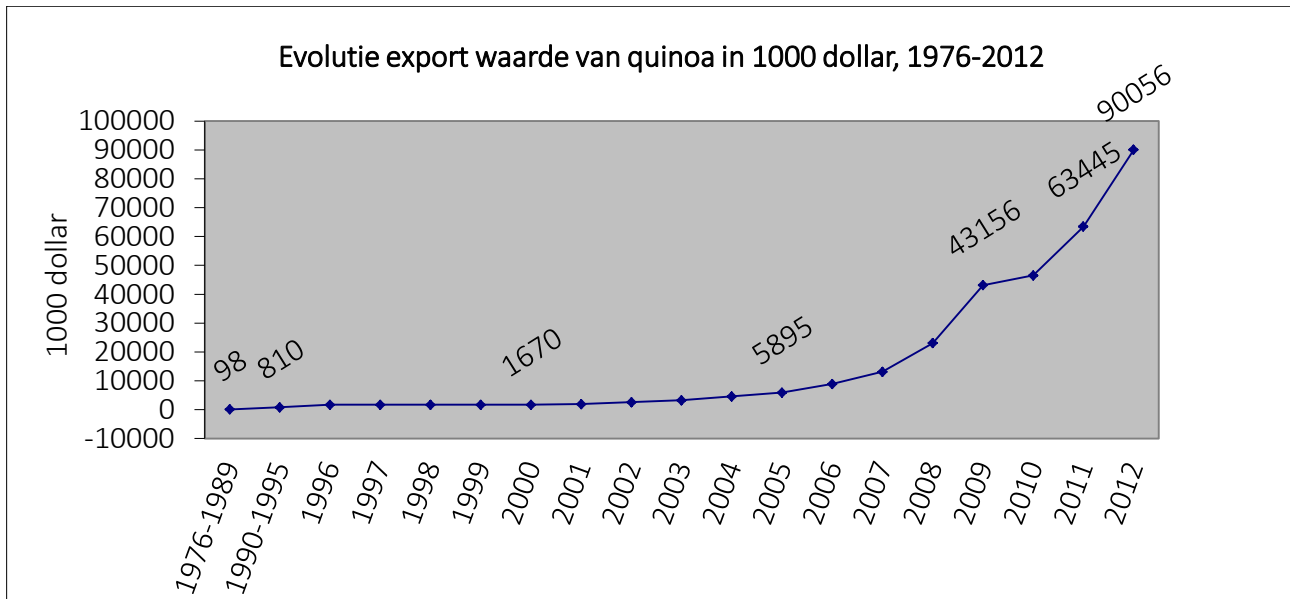
De Boliviaanse quinoaproductie heeft drie bestemmingen; de lokale markt, de informele markt en de internationale markt. Volgens de berekeningen van het ministerie van land ontwikkeling was 43,5% van de totale quinoaproductie in 2008 bestemd voor de officiële export, ongeveer 38% werd gesmokkeld naar Peru en 18,5% was bestemd voor de interne markt. Echter, de *Nationale Raad van Quinoa Commercialisatie en Producenten* publiceren andere cijfers en stellen dat in 2008, door de hoge prijzen en het smokkelen, slechts iets meer dan 10% van de totale productie in de Boliviaanse markt werd geconsumeerd. Volgens Jorge D. Abarracin, expert in landelijke ontwikkelingsproblematiek en docent bij Cides-UMSA, beïnvloedde de hoge prijsstijging van quinoa ongetwijfeld de voedingsgewoontes van de inheemse producenten, ongeacht het correcte percentage interne consumptie. Het grote verschil tussen de prijs van quinoa en andere basisvoedingsmiddelen zoals rijst en pasta maakt het voordeliger om quinoa te vervangen door andere voedingsmiddelen, ongeacht de voedingswaarde die men verliest. Een familie producenten kan op de markt in Challapata één kilo quinoa verkopen voor 37 Bs en één kilo rijst aankopen voor 8 Bs of één kilo pasta voor 10 Bs⁶ (Abarracin D., J., Coordinator bij Cides, persoonlijke communicatie 21.07.2014, La Paz; Alcalá Pommier, F., 2011; MDRyT & CONACOPROQ, 2009).

Sinds 1990 domineert Bolivia meer dan 90% van de mondiale quinoa export. Grafiek 2 toont de toename van de exportwaarde van quinoa sinds 1976. De exportwaarde van quinoa nam gestaag toe vanaf 2000. De échte quinoa boom begint vanaf 2005. In 2000 bedroeg de totale exportwaarde van quinoa 1, 6 miljoen dollar, in 2005 bedroeg de totale exportwaarde van quinoa 5, 8 miljoen dollar en in 2012 bedroeg de totale exportwaarde meer dan 90 miljoen dollar (Laguna, P., 2003a; PromueveBolivia, 2014).

---

⁶ Prijzen in Bolivianos zoals verkregen door de onderzoeker op de wekelijkse markt in Challapata in Oruro op 12.07.2014 en bedragen respectievelijk quinoa 3,80euro; rijst 0,80euro en pasta 0,96euro.

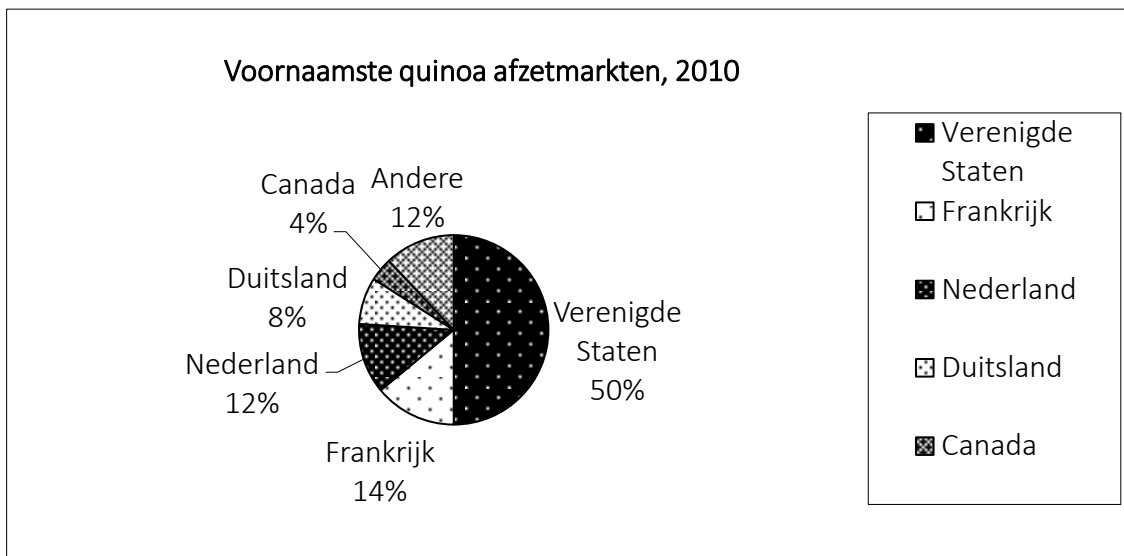
Grafiek 2: Evolutie van de exportwaarde van quinoa in 1000en dollar, 1976-2012

Bron: eigen samenstelling op basis van Ormachea S.E. & Ramirez, N. 2013b; PromueveBolivia, 2014

Tot aan de jaren 1990 vormde Perú de voornaamste afzetmarkt voor (legale en illegale) quinoa export. Echter, vanaf dan start een sterke diversificatie van de voornaamste afzetmarkten naar de Verenigde Staten en Europa. Sinds het jaar 2000 vormen ook Azië en Latijns Amerika een belangrijke afzetmarkt. Figuur 1 toont de voornaamste afzetmarkten voor organische quinoa real in 2010 (Alcalá Pommier, F., 2011; Brenes, E. R. & Fernando C., 2001; Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013b).

Figuur 1: Voornaamste quinoa afzetmarkten, 2010

Bron: eigen samenstelling op basis van PromueveBolivia, 2014

3.3. De Organizaciones Económicas Campesinas, Indígenas y Originarias in de quinoa sector

Er bestaan drie overkoepelende coöperatieve boerenorganisaties die quinoa real exporteren. Ten eerste de grootste coöperatieve organisatie ANAPQUI⁷, deze is actief in de regio Challapata en omstreken. ANAPQUI werd opgericht in 1983 en is de overkoepelende organisatie van 11 regionale entiteiten en bevat meer dan 2000 quinoa producentenleden, die zowel organische quinoa als conventionele quinoa kweken. Ten tweede APQUISA⁸, met hoofdzetel en fabriek in Salinas de Garci Mendoza. APQUISA bestaat uit 266 organische quinoa producenten. De derde, CECAOT⁹, heeft zijn hoofdzetel in Colcha K en bestaat uit 13 lokale coöperatieven en telt ongeveer 150 families (Boasi, J., Fletcher S., et al., 2012; Francís, tecnicus bij APQUISA, persoonlijke communicatie 26.06.2014, Salinas de Garci Mendoza; Laguna, P., 2002;2003a; Lithzy, F., 2011; Paye, E., regionale manager bij ANAPQUI, persoonlijke communicatie, 18.06.2014, Challapata).

De prijsstijging bracht veranderingen teweeg in de organisatorische structuur van de sector. In de ontwikkeling van een organische exportmarkt voor quinoa onderscheiden Carimentrand, A. & Ballet, J. (2010) drie periodes. In de eerste periode, die loopt van 1970 tot 1980 worden de eerste producentenorganisaties opgericht met de steun van NGOs en de Fair Trade beweging. Zowel CECAOT als ANAPQUI werd opgericht met de steun van de nationale vakbond in Bolivia en Belgische NGOs. In de tweede periode, die start aan het begin 1990, worden de organische productiestandaarden voor export naar het noorden gevestigd. In de derde periode, vanaf midden jaren 90, werden de eerste vruchten van de uitbreiding van het quinoa netwerk naar organische en Fair Trade, geplukt. De vestiging van een aanvoerlijn van organische quinoa naar het westen werd steeds meer geleid door particuliere Amerikaanse en Europese bedrijven, waardoor de coöperatieven marktaandeel verloren. In deze periode ontstonden nieuwe quinoa verwerkingsbedrijven en werd het systeem van contractualisering in de landbouw aangewend. In 2005 was vrijwel alle quinoa die werd geëxporteerd gecertificeerd als organisch. Grafiek 3 toont de evolutie van de voornaamste quinoa exportbedrijven van 1990 tot 2008 (Laguna, P. 2003a; Carimentrand, A. & Ballet, J. 2010).

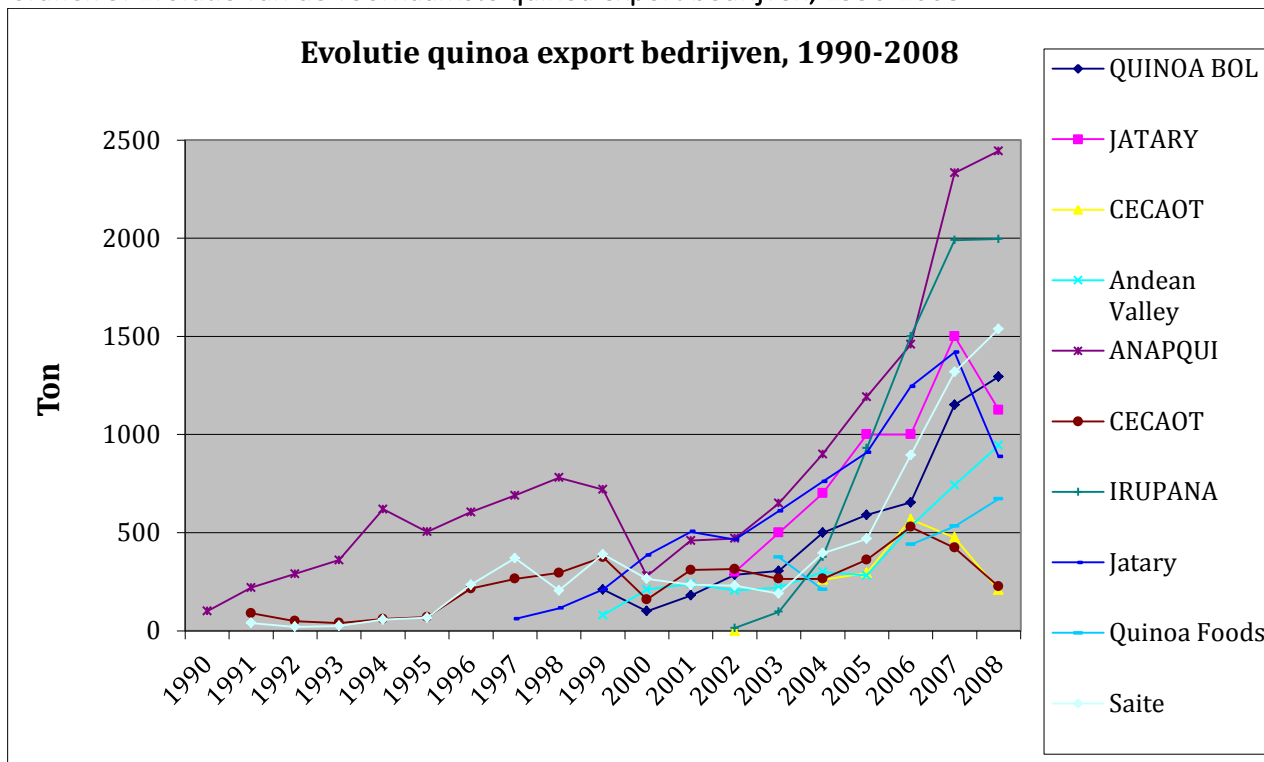
---

⁷ La Asociación Nacional de Productores de Quinoa

⁸ La Asociación de Productores de Quinoa de Salinas de Garci Mendoza

⁹ La Central de Cooperativas Agropecuarias Operación Tierra

Grafiek 3: Evolutie van de voornaamste quinoa export bedrijven, 1990-2008

Bron: eigen samenstelling op basis van Aroni, J.C., Cayoja, M. et al., 2009; Laguna, P. zoals vermeld in Verastegui, Effel, C., 2012

4. Analyse van de veranderingsprocessen bij inheemse gemeenschappen op de Boliviaanse hoogvlakte omwille van quinoa commercialisering

4.1. Processen van sociale differentiatie bij quinoa producenten

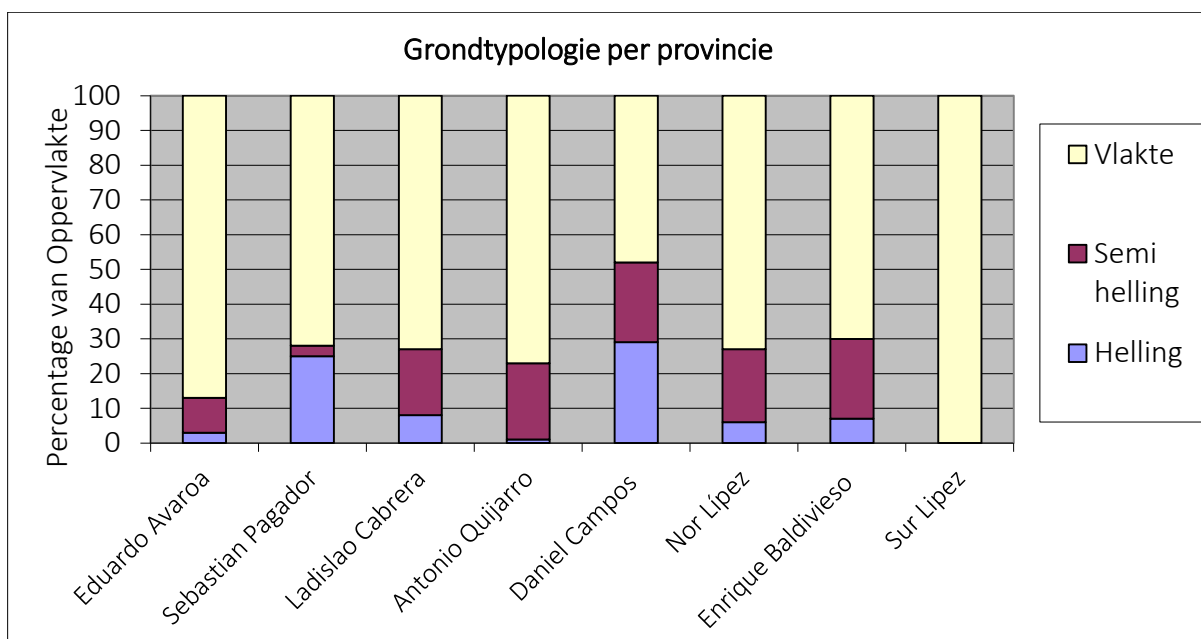
Dit deel zoekt naar een antwoord op de eerste onderzoeksvraag, namelijk of de strategie ter bevordering van binnenlandse en buitenlandse quinoaconsumptie het behoud van een *economía comunitaria* in de hand werkt of juist niet. De eerste hypothese luidt dat de strategie ter bevordering van binnenlandse en buitenlandse quinoaconsumptie een verschuiving binnen de gemeenschap van een logica van productie voor zelfvoorziening naar een mercantilistische productielogica, gebaseerd op accumulatie en surplus creatie, veroorzaakt. De processen van sociale differentiatie tussen quinoa producenten omwille van commercialisering van het graan worden bestudeerd. Meer bepaald wordt er gekeken naar de verschillen in betrekking met toegang tot verschillende soorten land en beschikking over productiemiddelen. Vervolgens wordt de invloed van commercialisering van quinoa voor de traditionele arbeidsverhoudingen en productiemethoden van de inheemse gemeenschappen op de Boliviaanse hoogvlakte van de Andes bestudeerd.

4.1.1. Verschil in land: vlakke, semi helling en helling

De gronden rondom de Salar de Uyuni op de zuidelijke hoogvlakte van de Andes zijn heterogeen met betrekking tot samenstelling en bijgevolg vruchtbaarheid. Er worden doorgaans drie types grond onderscheiden afhankelijk van hun ligging namelijk; vlakke, semi-helling en helling (Carimentrand, A. & Ballet, J., 2010; Zamorano Pacheco, A., 2004).

De ecologische omstandigheden van de regio limiteren een gediversifieerde landbouw, maar zijn uitermate geschikt voor veeteelt van lama's en schapen. De uitgebreide vlaktes en semi-hellingen vormen meestal het collectief graasland van de gemeenschappen binnen een *ayllu* en worden voornamelijk aangewend voor veeteelt. Figuur 2 toont het aandeel van de verschillende grondtypes in de 8 quinoa real producerende provincies (Calani Bueno, E., 2014; Zamorano Pacheco, A., 2004).

Figuur 2: Aandeel van verschillende grondtypes in de 8 quinoa real producerende provincies

Bron: eigen samenstelling op basis van Aroni, J.C., Cayoja, M. et al., 2009

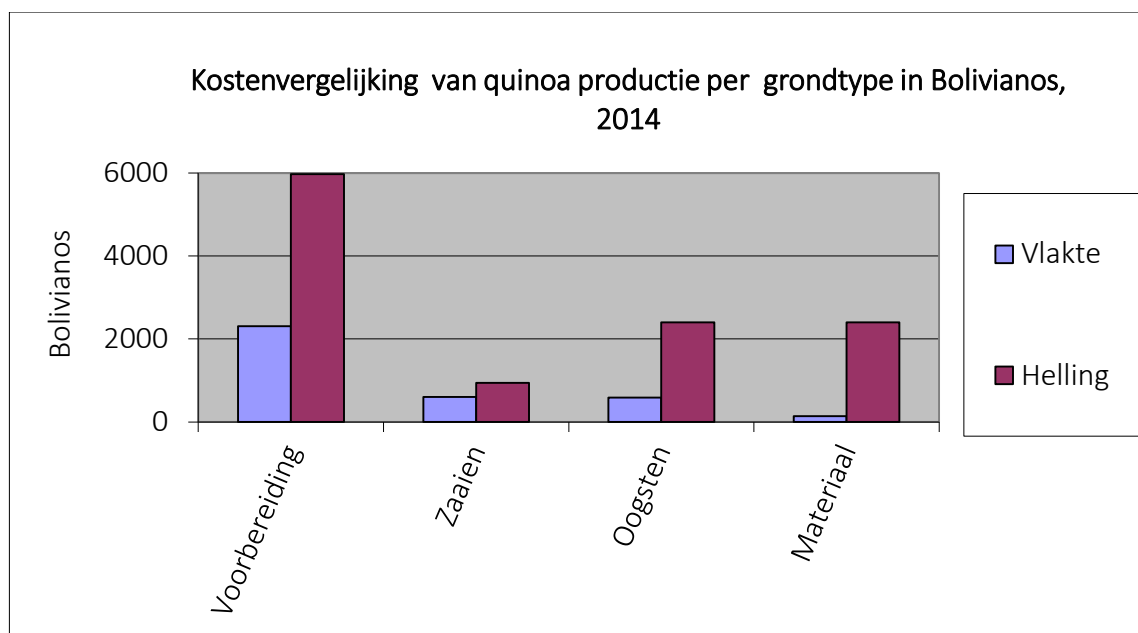
De gemeentes Tahua en Llica van de provincie Daniel Campos en de gemeente Santiago De Huari van de provincie Sebastián Pagador hebben het grootste aandeel berggebied. De uitgebreide vlaktes zijn vooral te vinden ten zuiden en ten zuidoosten van de Salar de Uyuni; namelijk in de gemeente San Pablo de Lipez van de provincie Sur Lipez, de gemeente Santuario de Quillacas van de provincie Eduardo Avaroa en de gemeente Uyuni van de provincie Antonio Quijarro. De gronden rondom de provincie Ladislao Cabrera, met de gemeentes Salinas de Garci Mendoza en Pampa Aullagas zijn ook voornamelijk uitgebreide vlaktes en semi hellingen (Choque, G.Z., 2011).

De hoogte waarop quinoa verbouwd wordt, varieert van 3600m tot 4500m boven de zeespiegel. Het grootste aantal hectares quinoa (80,42%) wordt verbouwd tussen 3600 en 3800 meter hoogte. Deze zone komt overeen met de topografie vlakke en semi helling. Deze zones laten het gebruik van machinerie in het productieproces toe. Bijgevolg is het productievolume in vlakke gebieden het grootste en is het productieproces zo goed als volledig gemechaniseerd. Enkel het oogsten, zowel op de uitgebreide vlaktes als in berggebied, gebeurt nog steeds manueel omwille van gebrek aan aangepaste machinerie. Deze fase in productieproces vereist dan ook de meeste mankracht. De gronden tussen 3800 en 4000 meter hoogte komen overeen met de topografie berggebied. De percelen gelegen in berggebied zijn vaak moeilijker toegankelijk met de tractor en dan ook minder geschikt voor quinoateelt in grote hoeveelheden. De productie verloopt er bijna uitsluitend manueel. Bijlage 2 bevat een kaart die de ligging van de percelen voor de productie van quinoa real op de

verschillende hoogtes toont (Aroni, J., Cayoja, M. et al. 2009; Calani Bueno, E., 2014; Carimentrand, A. & Ballet, J., 2011; Choque, G.Z., 2011).

De potentiële mate van mechanisering hangt af van het type bodem en bepaalt de kosten van het productieproces. Figuur 3 toont een kostenvergelijking van het quinoa productieproces van de gemeenschap Cerro Grande, gelegen op helling, met de kost van quinoaproductie op vlakte. De vergelijking toont aan dat productie op helling, die geassocieerd wordt met een lagere graad van mechanisering, duurder is dan quinoaproductie op vlakte, waar de quinoaproductie een hogere graad van mechanisering toelaat en bijgevolg, omwille van de schaalvoordelen, potentieel lucratiever is (Calani Bueno, E., 2014).

Figuur 3: Kostenvergelijking van quinoaproductie per grondtype in Bolivianos, 2014

Bron: eigen samenstelling op basis van Calani Bueno, E., 2014.

Eusebio Calani Bueno stelt het volgende;

Para producir un quintal¹⁰ de quinoa a nosotros¹¹ nos cuesta este año 1200Bs y estamos vendiendo a 1800Bs. Los que producen en pampa, a ellos les cuesta unos 200, 300 hasta 500Bs¹². Entonces ellos ganan más (...) Ellos lo hacen maquinado, entonces les sale más barato (Calani Bueno, E., Ingenieur bij de technische universiteit van Oruro en residente van de

¹⁰ In Bolivia worden de oude Spaanse meeteenheden gebruikt. Een kwintaal is gelijk aan 46 kilo of vier arrobas. Één arroba bedraagt 11,5 kilo of 25 libras. Één libra bedraagt 460 gram (Cottyn, H., 2014)

¹¹ Gemeenschapsleden van de gemeenschap Cerro Grande van de ayllu Huatari en marka Salíñas de Garci Mendoza

¹² De productieprijs van één kwintaal organische quinoa real in Cerro Grande bedraagt 129euro. De productieprijs in de vlakke gebieden bedraagt respectievelijk 22, 32 en 54 euro. De verkoopprijs is hetzelfde voor beiden en bedraagt 149euro.

4.1.2. Verschillen met betrekking tot de productietechniek

Tot aan de jaren 70 werd quinoa vooral verbouwd voor eigen consumptie in kleine hoeveelheden binnen de gemeenschap. De tabel in bijlage 3 toont de evolutie van de opname van nieuwe productietechnieken in de quinoateelt van 1970 tot 2005. In de jaren 70 waren technieken ter bemesting en voorbereiding van het land ongekend. Het zaaien, oogsten en dorsen gebeurde manueel en het graan werd bewaard in zakken van lamawol. Naarmate cultivering van het graan steeds meer marktgeoriënteerd werd en de productie steeds meer uitbreidde in de vlakke gebieden, moderniseerde ook geleidelijk aan de productietechniek in elke fase van het quinoa productieproces (Aroni, J., Cayoja, C., et al., 2009; Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013b).

Vanaf midden jaren 70 werd het gebruik van machinerie met mondjesmaat geïntroduceerd. De machinerie, die kan worden aangewend in heel het productieproces behalve bij het oogsten van quinoa, werd aanvankelijk geïntroduceerd via giften van NGOs aan coöperatieve organisaties. De quinoateelt breidde zich uit in de regio's met uitgestrekt vlakteland, die voordien voornamelijk werden aangewend als graasweiland van communaal eigendom voor veeteelt van lama's en schapen (Calani Bueno, E., 2014; Carimentrand, A. & Ballet, J., 2010; Laguna, P., 2011).

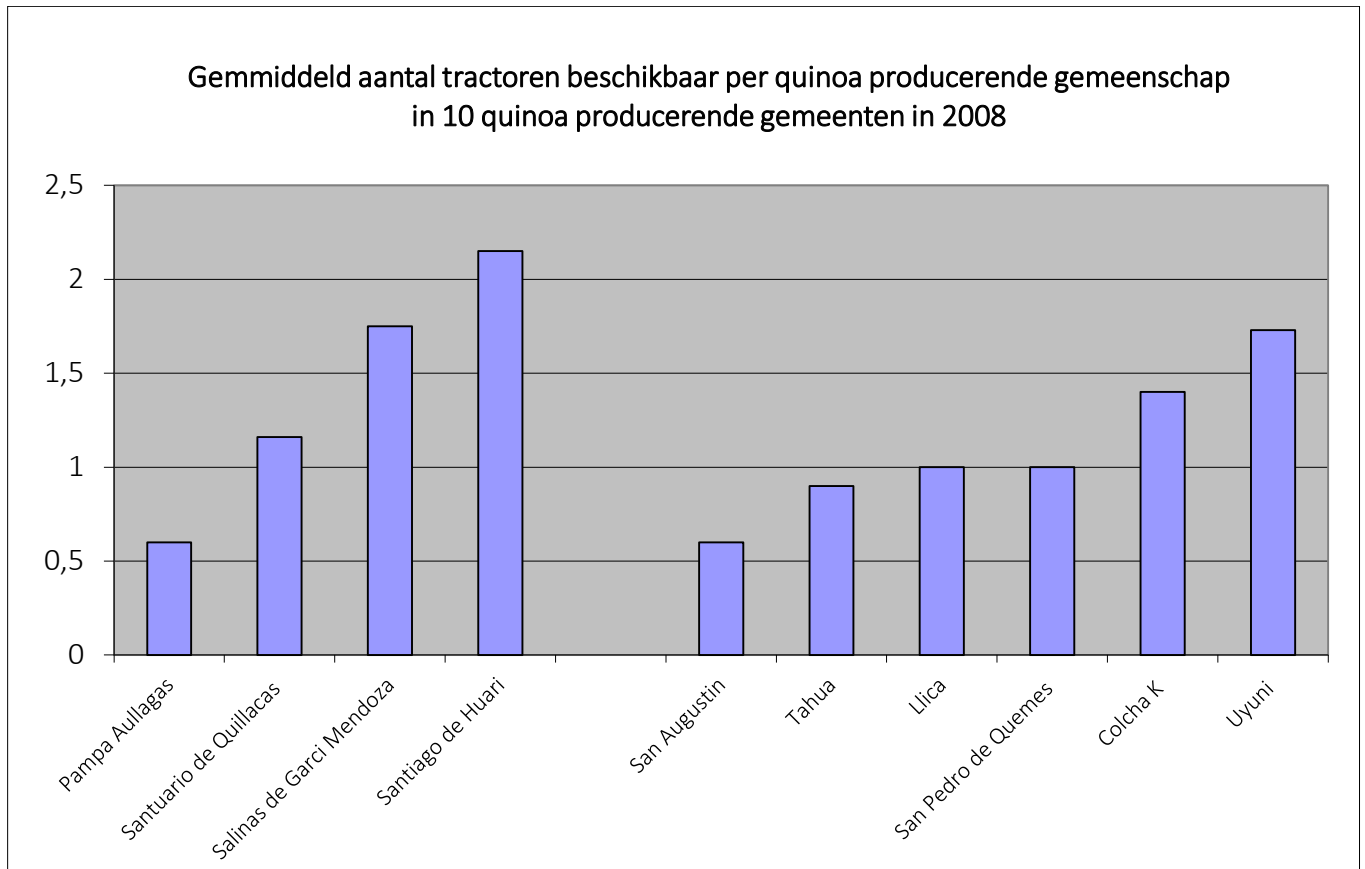
Vóór de quinoa boom domineerde het individueel/familiaal vruchtgebruik van kleine percelen, die werden aangewend voor het cultiveren van gewassen. Het vruchtgebruik van grote stukken weidegrond was gemeenschappelijk en werd aangewend voor de veeteelt. In de familiale percelen, voornamelijk gelegen in semi hellend en hellend gebied werd er quinoa en aardappel op kleine schaal geteeld. Deze vorm van landbouw was sterk georiënteerd naar eigen consumptie en verliep volgens een systeem van aynoka of vruchtwisseling ter verzekering van het behoud van de vruchtbaarheid van de bodem. De veeteelt nam vooral plaats op de collectieve uitgestrekte landen. Goederen werden op traditionele wijze geruild volgens *el ayni* (Carimentrand, A. & Ballet, J., 2010; Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013b).

Volgens Ormachae S. & Ramirez N. (2013a; 2013d) werden deze graasweilanden van collectief eigendom steeds meer toegeëigend voor privaat verbruik door de gemeenschapsleden die een tractor konden aankopen (vaak via verkoop van hun vee) of die konden betalen voor het verbruik van een tractor of ploeg onder het mom van 'het land behoort toe aan diegene die het bewerkt'. Immers, volgens het traditioneel Aymara systeem kan een lid van de lokale gemeenschap het vruchtverbruik van een onbewerkt perceel naar zich toe-eigenen, wanneer deze de grondvoorbereiding zelf uitvoert. Vóór het bestaan van de tractor betekende dit een arbeidsintensief werk op een moeilijk toegankelijk terrein (Carimentrand, A. & Ballet, J., 2010; Ormachae S., E. & Ramirez, N., 2013a, 2013b).

Aroni, J.C., Cayoja, M. & Laime, M.A. (2009) stellen in 2008 de aanwezigheid van 624 tractoren vast op de zuidelijke hoogvlakte voor de productie van quinoa. Hiervan bevinden 417 tractoren (67%) zich in Oruro, meer bepaald de gemeenten Salinas de Garci Mendoza van de provincie Ladislao Cabrera, de gemeente Santiago de Huari van de provincie Sebastián Pagador en de gemeente Santuario de Quillacas van de provincie Eduardo Avaroa en 207 tractoren (33%) bevinden zich in Potosí, voornamelijk in de gemeente Colcha K van de provincie Nor Lípez en de gemeente Uyuni van de provincie Antonio Quijarro. Figuur 4 toont het gemiddeld aantal tractoren beschikbaar per quinoa producerende gemeente in 2008 in 10 quinoa producerende gemeenten. De gemeenten met het minste aantal tractoren ter beschikking per quinoa cultiverende gemeente in Oruro is Pampa Aullagas in de provincie Ladislao Cabrera. In Potosí gaat het om San Agustín van de provincie Enrique Baldivieso en San Pedro de Quemes van de provincie Nor Lípez (Aroni, J.C., Cayoja, M. et al., 2009).

In de provincie Ladislao Cabrera, meer bepaald in de gemeente Salinas de Garci Mendoza domineert de gemechaniseerde productiewijze. Het traditionele systeem wordt het meeste gehanteerd in de provincie Daniel Campos met de gemeentes Llica en Tahua, hoewel daar enkele gemeenschappen toch het voortouw nemen in gemechaniseerde quinoaproductie (bijvoorbeeld Palaya, Alianza en Belen). In de vorige paragraaf werd weergegeven dat de gemeentes Tahua en Llica van de provincie Daniel Campos het grootste aandeel berggebied bevatten (Carimentrand, A. & Ballet, J., 2010).

Figuur 4: Gemiddeld aantal tractoren beschikbaar per quinoa producerende gemeenschap in 10 quinoa producerende gemeenten in 2008

Bron: eigen samenstelling op basis van Aroni, J.C., Cayoja, M. et al., 2009; Choque, G.Z., 2011.

De mechanisering van quinoa en de herwaardering van het graan hebben ertoe geleid dat sommige producenten hun inkomen aanzienlijk hebben zien toenemen, waardoor een proces van ongelijke ontwikkeling tussen de verschillende producenten op gang kwam. De introductie van tractoren in het productieproces stelde sommige producenten in staat om hun bebouwde oppervlaktes aanzienlijk op te drijven, terwijl de manuele productiewijze de bewerking van niet meer dan één hectare per boer toelaat. De bewerkte oppervlakte per producent varieert enorm, gaande van onder de 5 ha tot meer dan 50 ha per boer (Carimentrand, A. & Ballet, J., 2010).

Eigendom van landbouwmachines verleent een aanzienlijk voordeel m.b.t. controle over land. De meer welgestelde boeren zijn diegenen die erin slaagden landbouwmachines te verwerven om zo het vruchtgebruik van steeds grotere percelen, die deel uitmaken van de gemeenschappelijke weidegronden voor de productie van quinoa naar zich toe te eigenen. Naast het toe-eigenen van gemeenschappelijke gronden op directe wijze gebeurt het ook op indirecte wijze via een systeem van deelpacht of *al partir*. Het systeem *al partir* bestaat erin dat de eigenaar van de grond, die vaak zelf

niet over de middelen, werkkracht en machinerie beschikt om zijn land te bewerken, het vruchtgebruik van zijn land uitleent en daarbij recht heeft op 50% van wat zijn land opbrengt. In het traditioneel Aymara systeem werd *al partir* toegepast in het geval van een boer of familie die vaak omwille van economische noodzaak tijdelijk emigreerden en waarbij leden van de gemeenschap de bewerking van het land op zich namen (Carimentrand, A. & Ballet, J., 2010; Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013b).

Naast de tendens van toe-eigening van communaal land voor quinoaproductie die gestimuleerd werd door de hogere graad van mechanisering en het systeem *al partir*, is er nog een andere vorm die toegang tot land in de zuidelijke hoogvlakte van de Andes regelt; namelijk koop/verkoop transacties. Aangezien de landen vaak juridisch benoemd werden als TCO of TIOC¹³ en bijgevolg wettelijk gezien van onverdeelde aard zijn, gaat het hier om een informele transactie tussen de leden van de gemeenschap, met de goedkeuring en registratie van de communale autoriteit (Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013a).

Volgens Eusebio Calani Bueno, is de status TCO of TIOC een inhoudsloze juridische term, die enkel handig is voor het vermijden van belastingen. Het vruchtverbruik van het land is immers individueel en koop/verkoop transacties zijn geen uitzondering.

Aqui las TCOs nos conviene para no pagar impuestos (...) si no somos TCO, seríamos individuales y los impuestos nos afectarían. Entonces, nos ocultamos en los TCOs. Le engañamos al TCO (lacht)!(Calani Bueno, E., Ingenieur bij de technische universiteit van Oruro en residente van de gemeenschap Cerro Grande, persoonlijke communicatie 26.06.2014, Salinas de Garci Mendoza).

De individuele toe-eigening van het vruchtgebruik van communaal land heeft tot extreme situaties geleid waarbij niet alleen grote extensies communaal land worden bezet voor de productie van quinoa, maar ook percelen die in het bezit waren van andere gemeenschapsleden, meestal de *residentes* (Quiroz, R., Ingenieur bij het ministerie van ontwikkeling en land, persoonlijke communicatie 11.07.2014, Oruro).

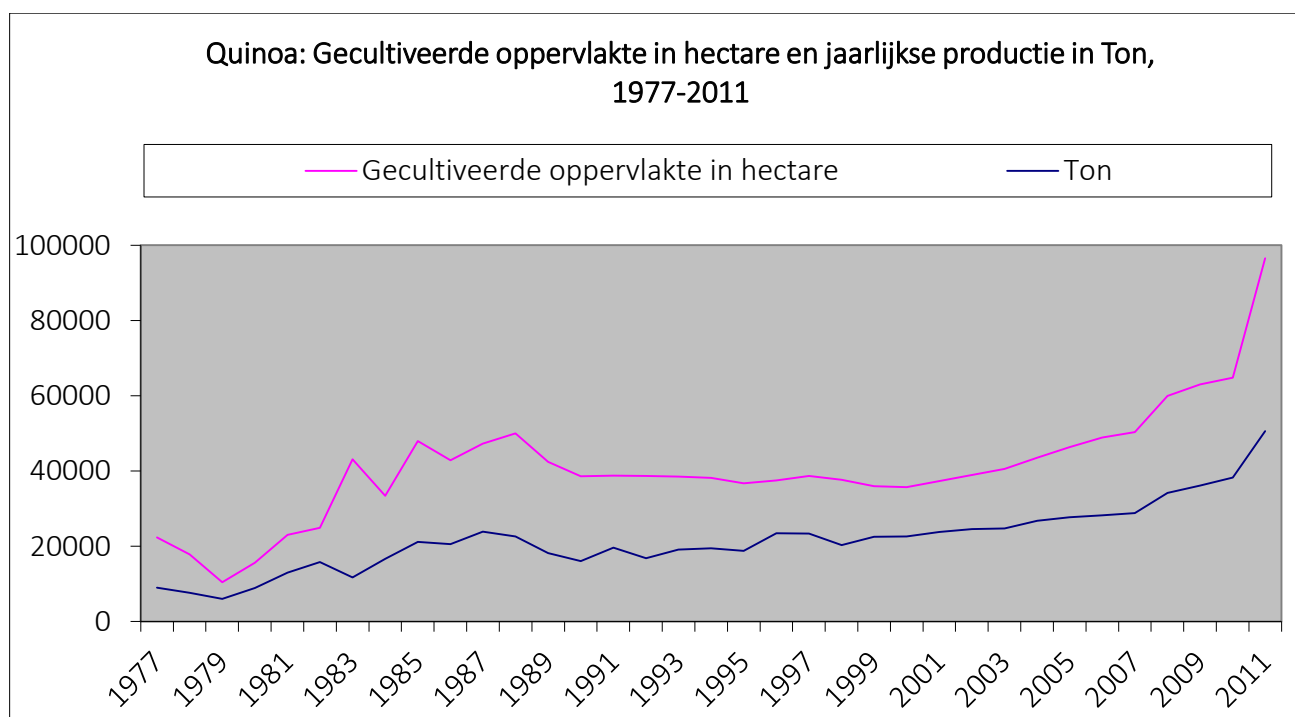
---

¹³ Tierras Comunitarias de Origen en Territorio Indígena Originaria Campesina.

4.1.3. Het systeem Aynoka

Het gebruik van de tractor en de toename in gecultiveerde oppervlakte die dit op gang bracht, veranderde aanzienlijk de mate waarin het systeem aynoka gerespecteerd werd en leidde tot verschuiving van de landbouwrens ten koste van de inheemse gebieden bestemd voor veeteelt. De hoge prijs van quinoa heeft geleid tot een snel proces van specialisatie tussen de producenten met als gevolg een drastische reductie van veeteelt en minder aanhang aan het traditionele systeem van gewassenrotatie. Grafiek 4 toont de toename in gecultiveerde oppervlakte van quinoa in hectare en de toename in jaarlijkse quinoa productie in Ton voor de periode 1977-2011 (Cárdenas, J. & Choque W., 2008; Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013, Juli).

Grafiek 4: Evolutie van gecultiveerde oppervlakte van quinoateelt in hectare en jaarlijkse productie in Ton, 1977-2011

Bron: eigen samenstelling op basis van Laguna, P., 2002; Instituto Nacional de Estadística, 2014c.

Aan het einde van de jaren 90 werd de impact op het milieu omwille van de quinoa boom duidelijk. Economische interesse en productieve druk op de gemechaniseerde terreinen maken dat de producenten op drastische wijze de periode van rust (tussen 3 tot 6 jaar) aanzienlijk reduceren tot 1 tot 2 jaar. Hierdoor wordt de vruchtbaarheid van de gronden aangetast. Door verdwijning van

natuurlijke vegetatie tasten wind- en watererosie de natuurlijke bouwlaag van de grond aan. Vooral de fragiele zandgronden van de uitgebreide vlaktes ervaren dit fenomeen (VSF-CICDA et al., 2009).

Het behoud van de vruchtbaarheid van het land bleek een gevoelig issue te zijn en kwam vaak ter sprake tijdens de open interviews. In de Boliviaanse cultuur staat respect en eerbetoen voor moeder aarde of la pachamama centraal. Echter, er bestaat onenigheid wat betreft de inschatting van de toekomstige schade die de uitgebreide quinoa teelt met zich mee brengt (Soliz Tito, L., 2013).

Pi re Franchon, manager bij Jatary, een privaat bedrijf dat zich toespitst op productie, verwerking en commercialisering van organische quinoa bestemd voor de Europese markt, waarschuwt voor een eenzijdige en beperkte visie. Franchon stelt het traditionele systeem van aynoka of vruchtwisseling in vraag. Quinoa is immers een typisch gewas van de Andes, aangepast aan de extreme klimaatcondities. De plant heeft niet veel irrigatie en voedingsstoffen nodig om te groeien. De producent w et dit en beseft dat de plant niet groeit zonder een voldoende lange rustperiode van de bodem. De producent respecteert de nodige rustperiode, omdat hij vaak geen toegang heeft tot de dure meststoffen. Om de grond te bevruchten wordt lama mest gebruikt.

Hace 40 años el descanso era de 7 hasta 10 años. Ahora aparece en los documentos de la producción orgánica que son 2 años de descanso (...) Con estiércol de llama, con el proceso de convalecer las vidas, no hay problema. Pero, para dar una respuesta más completa, hay que hacer un análisis mucho m s al fondo y a adir agr nomos, escuchando lo que dice Proimpa, Fautapo, etc,...hay que escuchar todo. Porque depende mucho de los lugares (Franchon, P., manager bij Jatary, persoonlijke communicatie 9.07.2014, Oruro).

Echter, ingenieur Robert Quiroz heeft minder vertrouwen in de producent m.b.t het respecteren van de rustperiode van het land. Volgens Quiroz heeft de producent enkel aandacht voor potentiële winst en heeft geen oren naar wat ingenieurs en andere professionals hen bijbrengen i.v.m. de daling van vruchtbaarheid van de grond. Door aanwending van bepaalde technieken en micro-irrigatie kan een snellere rotatie van gewassen bereikt worden. Hieromtrent bestaan echter geen officiële normen in Bolivia en het systeem wordt dan ook zelden toegepast door de producent

Ellos¹⁴ solamente están viendo la parte del lucro (...)Se puede¹⁵, pero el agricultor no quiere, no lo hace (Quiroz, R., Ingenieur bij het ministerie van ontwikkeling en land, persoonlijke communicatie 11.07.2014, Oruro).

Ook Apquisa, een coöperatieve boerenorganisatie in Salinas de Garci Mendoza die organische quinoa voor de Amerikaanse en Europese markt produceert, erkent het belang van duurzame productie en investeert en assisteert haar ledenproducenten in het productieproces (Francis, Technicus bij Apquisa, persoonlijke communicatie 26.06.2014, Salinas de Garci Mendoza).

4.2. Commercialisering van quinoa en traditionele praktijken binnen de inheemse gemeenschap

4.2.1. Van Communale naar individuele economische productie?

Volgens Nilton Ramirez draagt de commercialisering van quinoa niet bij tot het behoud en ondersteuning van een familiale economie, zoals het populaire discours van Evo Morales beweert. Integendeel, de commercialisering van quinoa sinds de jaren 90, leidde tot vernieling van de traditionele inheemse economie, waarbij familiale eenheden produceerden in functie van de collectieve consumptie op gemeenschapsniveau.

Al final de cuentas, la producción de quinua en lugar de favorecer a la agricultura familiar más bien está favoreciendo su descomposición, al cambiar digamos la orientación de una producción destinada al autoconsumo hacia una producción destinada al mercado (...)Lo que ha desencadenado los incrementos del precio de la quinua es una producción individual, acaparamiento de tierras sobre espacios comunales. Es decir, lo que era común o lo que es común en el ámbito rural ha sido apropiada individualmente y esto no escapa la lógica capitalista, más bien es la plena vigencia de una economía capitalista (Ramirez, N., Onderzoeker bij CEDLA¹⁶, persoonlijke communicatie 9.06.2014, La Paz)

Echter, volgens Ivonne Farah, docent bij CIDES-UMSA, zijn individuele productiestrategieën op niveau van de huishoudens binnen de inheemse gemeenschap een historisch feit en kunnen dus niet meteen

---

¹⁴ De producenten

¹⁵ Refererend naar rotatie van gewassen

¹⁶ Amsterdams/Latijns Amerikaans onderzoekscentrum: Centro de Estudios para el Desarrollo Laboral y Agrario

geassocieerd worden met de commercialisering van quinoa. In het huidige Bolivia bestaat er binnen de inheemse gemeenschappen wél nog steeds een sterke sociale cohesie en een zekere politieke organisatie ter regulering van thema's i.v.m. het gebruik van collectieve middelen en vormen van zelfbestuur, waarbij de leden zich identificeren met de gemeenschap en de traditionele normen en waarden nog volgen. Echter, deze structuren van collectief bestuur staan volledig los van de economische productiestrategieën binnen de gemeenschap. Immers, beslissingen in verband met de economische productie worden al eeuwen op niveau van de familie volgens individuele logica genomen. Hierbij produceert de familie in functie van eigen consumptie en verkoop op de markt. Volgens Ivonne Farah is een échte collectieve productie al eeuwen onvindbaar, al van lang voor de quinoa boom op gang kwam (Farah, I., Onderzoeker bij CIDES-UMSA, persoonlijke communicatie 21.07.2014, La Paz)

In overeenkomst met Nilton Ramirez stelt Ivonne Farah eveneens dat de collectieve landeigendomsrechten voor boeren en inheemse gemeenschappen, zoals vastgesteld in de wet INRA van 1996 én hernieuwd in de *La Ley de Reconducción Comunitaria de la Reforma Agraria* van 2006 onder initiatief van Evo Morales, niet per definitie leiden tot collectieve productiestrategieën. De agrarische revolutie van 1952 (de voorloper van de wet INRA in 1996) onteigende land van grote haciënda's en schreef collectieve landeigendomsrechten toe aan de verschillende inheemse gemeenschappen, waarbij de geografische reikwijdte van het collectief land bepaald werd op basis van historische overgeleverde schriften betreffende normen en praktijken van de betrokken gemeenschappen (Farah, I., Onderzoeker bij CIDES-UMSA, persoonlijke communicatie 21.07.2014, La Paz; Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013a; Zuetero, J., Coordinator bij INRA, persoonlijke communicatie 12.07.2014, Oruro).

De resultaten van een zesjarig onderzoek van VSF-CICDA¹⁷ (2009) van 2002 tot 2008 bij inheemse gemeenschappen gelegen in drie quinoa real producerende gemeenten ten noorden van de Salar de Uyuni namelijk Salinas Garci de Mendoza, Llica en Tahua, ondersteunen de stelling van Ivonne Farah niet. Het onderzoek toonde aan dat de commercialisering van quinoa de sociale cohesie binnen de inheemse gemeenschappen en duurzame productie wél aanzienlijk reduceerde. De waaier aan veranderingen die zich voordeden in een korte periode hebben tot desorganisatie van de gemeenschap geleid. De hoge opportuniteitskost die de quinoa boom met zich mee bracht,

---

¹⁷ Boliviaans/franse samenwerking: Vétérinaires Sans Frontières-CICDA

veroorzaakte een groot onevenwicht in de normatieve context van de gemeenschappen aan de oevers van de Salar de Uyuni. Het winstbejag versterkte het individualisme in de gemeenschap en veroorzaakte ongehoorzaamheid aan communale normen. De voorziene sancties voldeden niet meer om deze ongehoorzaamheid aan communale beslissingen te vermijden. De internationale quinoamarkt werd steeds meer geassocieerd met een mogelijkheid tot 'ontwikkeling' binnen de gemeenschap, die maakte dat private belangen boven het collectief belang gesteld werden (VSF-CICDA et al., 2009).

In Cerro Grande, een inheemse gemeenschap in Salinas de Garci Mendoza, worden beslissingen in verband met economische productiestrategieën op niveau van de familie genomen. De prijsstijging van quinoa heeft ertoe geleid dat de cultivering van chuño¹⁸ en andere aardappelgewassen gereduceerd werd tot productie voor eigen consumptie, zodat de percelen konden worden aangewend voor de cultivering van quinoa (López Garcia, E., Gemeenschapslid Cerro Grande, persoonlijke communicatie 26.06.2014, Salinas de Garci Mendoza) .

4.2.2. Van familiale naar loonarbeid?

De meeste fases in het quinoa productieproces verlopen machinaal. Vooral in de uitgebreide vlaktes, waar quinoa op grote schaal verbouwd wordt, verloopt de fase van grondvoorbereiding en het zaaien machinaal en vraagt niet om het inzetten van grote aantallen loonarbeiders. Echter, in het berggebied verloopt de grondvoorbereiding en het zaaien manueel. In deze fase is er vaak sprake van een combinatie van familiaal werk en het in dienst nemen van dagarbeiders. Voor de verdeling van het werk hanteert men het traditioneel systeem van el *ayni*, waarbij men voor de arbeidsverdeling rekent op samenwerking tussen de leden van verscheidene ayllus. De gemeenschappen in het berggebied verbouwen quinoa op kleine schaal en vaak is familiale arbeid of intercommunale arbeidsverdeling voldoende om de fase van grondvoorbereiding en oogsten te voltooien (Ormachea S, E. & Ramirez, N., 2013a).

In Cerro Grande bijvoorbeeld, verloopt de grondvoorbereiding, het oogsten en plagenbestrijding volledig manueel en op organische wijze door de leden van de gemeenschap. Elke familie bewerkt zijn

---

¹⁸ Zongedroogde aardappel

land individueel, maar wanneer het gaat om kleine families, alleenstaande vrouwen of families met weinig of geen zonen rekent men op solidariteit van andere leden van de gemeenschap (López García, E., Gemeenschapslid Cerro Grande, persoonlijke communicatie 26.06.2014, Salinas de Garci Mendoza).

Het oogsten, zowel op de uitgebreide vlaktes als in berggebied en zowel op grote als kleine schaal, gebeurt nog steeds manueel omwille van gebrek aan aangepaste machinerie. Deze fase in het productieproces vereist dan ook de meeste mankracht. Tijdens de periode van de oogst in maart en april trekken seizoenarbeiders van de ene gemeenschap naar de andere ter voltooiing van het werk. De loonarbeiders komen in grote troepen aan op de zuidelijke hoogvlakte van de Andes en worden grotendeels aangenomen in Challapata of in de omgelegen urbane centra en zijn vaak afkomstig van inheemse gemeenschappen uit het Noorden van Potosí en de regio's Challapata, Chuquisaca en Oruro. Soms gaat de quinoaproductent zelf op zoek naar zijn arbeiders in Challapata en omstreken, maar vaak zijn het de arbeiders zelf die weten waar en wanneer de vraag naar arbeid het grootste is en bieden zich spontaan aan tijdens deze periode (Calani Bueno, E., 2014; Ormachea S., E. & Ramirez, N. 2013 juli).

Het in dienst nemen van arbeid gebeurt zowel op kleine als grote schaal en het loon is afhankelijk van de zone die bewerkt wordt. Het dagloon schommelt tussen 80 en 120¹⁹Bs en is afhankelijk van het type grond dat bewerkt wordt, het arbeidsaanbod en de prijs van quinoa op dat moment. In berggebied betaalt men doorgaans een hoger dagloon, omwille van de hoge intensiviteit van het werk en de schaarste van arbeiders. In Cerro Grande bedroeg het dagloon bij de laatste oogst 100²⁰Bs. Na een periode van twee tot drie dagen, het contract verloopt immers per *tarea*²¹, trekken de arbeiders door naar de percelen van omliggende gemeenschappen.

Casi no salimos nosotros de la comunidad. Aquí más bien nosotros contratamos (...) De la norte de Potosí, ya saben ellos en que época tienen que venir a trabajar, de la norte de Potosí vienen (López García, E., Gemeenschapslid Cerro Grande, persoonlijke communicatie 26.06.2014, Salinas de Garci Mendoza)

---

¹⁹ Respectievelijk 8,63 en 12,93 euro

²⁰ 10,78 euro. Ter vergelijking; het minimum maandloon in 2009 in Bolivia bedroeg 649 Bs. Het gemiddelde maandloon voor landbouwactiviteit in ruraal gebied in Bolivia in 2009 bedroeg 349,72 Bs (INE, 2014a;2014b)

²¹ Perceel van 80 op 80 meter

4.2.3. Landconflicten: Residentes versus Estantes

In de tweede helft van de 20ste eeuw trok een aanzienlijk deel van de inheemse bevolking uit noodzaak weg van de gemeenschap op zoek naar tewerkstelling in de Chileense en Boliviaanse mijnen of als handelaar of loonarbeider in rondom gelegen urbane centra. De inkomsten van deze werkzaamheden buiten de landbouw die terugstroomden naar de gemeenschap, waren vaak belangrijker voor het garanderen van het voortbestaan van de gemeenschap dan de inkomsten uit landbouw en veeteelt, die weinig betaald werden en beperkt waren in diversiteit en productiviteit (laguna, P., 2003, 2011).

De zogenaamde *residentes* zijn gemeenschapsleden die emigreerden en hun voornaamste woonplaats en bron van inkomsten buiten de gemeenschap hebben, in dichtbijgelegen dorpen of steden. Voor de *residentes* vormt de landbouwproductie binnen hun gemeenschap van herkomst vaak slechts een secundair of zelfs een marginaal aandeel binnen het familiale inkomen. Dit is dan ook de reden dat vele *residentes* hun land binnen de gemeenschap van herkomst deels of geheel onbewerkt lieten en de meerderheid afziet van veehouderij. Bijlage 4 bevat een figuur die het aandeel van permanente en tijdelijke families in de quinoa producerende gemeenschappen toont per gemeente in 2008 (laguna,P., 2003,2011).

Van de in totaal 14.426 quinoaproducerende families op de Boliviaanse hoogvlakte wordt een 56,4% getypeerd als tijdelijk. In Oruro bedraagt het aandeel families van het type *residentes* in de totaal quinoa producerende families 68,3%. In de vier gemeenten van dit departement, bewoont slechts de minderheid de gemeenschap permanent. Potosí heeft een groter aandeel permanente bewoners per gemeenschap. Het aandeel *residentes* in het totale aantal quinoaproducerende families bedraagt slechts 42,8%. Aroni, J.C et al. (2009) wijzen op de beperkte mogelijkheden ter diversificatie van het inkomen in Oruro als verklaring voor het lage aantal permanente families in de gemeenschappen. Door de combinatie van lage landbouwopbrengsten en de afwezigheid van andere mogelijke bronnen van inkomsten, trokken de bewoners van de gemeenschappen in Oruro uit noodzaak weg van de gemeenschap. In Potosí echter, bestaat er een belangrijke mijnbouwactiviteit en lokaal toerisme, die de mogelijkheid bieden voor extra inkomsten door middel van loonarbeid of onafhankelijke niet landbouwactiviteiten (Aroni,J.C., Cayoja, M. et al., 2009).

De huidige quinoa boom leidt tot een terugstroom van de populatie naar de quinoaproducerende gemeenschappen. De hoge opbrengsten van quinoateelt maakt landbouwactiviteit weer winstgevend. De *residentes* krijgen opnieuw interesse in hun verlaten percelen en keren vaak tijdelijk terug naar hun gemeenschap van herkomst. Dit gebeurt niet zonder conflict (Laguna, P., 2003,2011)

Ha habido una dinámica de un cambio de hace años cuando la quinua no valía nada la gente se iba a la ciudad, ahora que la quinua tiene valor la gente está volviendo a su zona de producción (Paye, E., Regionale manager bij ANAPQUI, persoonlijke communicatie 18.06.2014, Challapata).

De *residentes* hebben vaak minder respect voor communale normen zoals de verdeling van het vruchtgebruik van de familiale en communale percelen en het systeem van aynoka of vruchtwisseling. De *residentes* voldoen vaak niet aan hun communale verplichtingen zoals het deelnemen aan de communale vergaderingen en de communale werken, de *faenas*. Voordien waren de mogelijkheden tot het zich toe-eigenen van land binnen de gemeenschap gelimiteerd. Dit was niet perse omwille van respect voor de heersende normen, maar vooral omwille van de bestemming van de oogst (voor eigen consumptie) en de dominante productietechniek (manueel, op basis van familiale arbeid). De regulering van het vruchtgebruik van familiaal en communaal land gebeurde op basis van gewoonterecht dat via mondelinge overdracht van generatie op generatie werd behouden. Echter, omwille van hun sporadische aanwezigheid in de gemeenschap, zijn de *residentes* vaak niet op de hoogte van deze ongeschreven communale normen omwille van afwezigheid tijdens de communale vergaderingen waar deze normen bediscussieerd worden. Dit is vaak een bron van conflict binnen de gemeenschap (Laguna 2003a; Ormachea, S. E. & Ramirez, N., 2013b; VSF-CICDA et al. 2009).

Nu de productie zich uitbreidt (voor verkoop op de markt) en de dominante productietechniek (machinaal) toelaat om quinoa in grote hoeveelheden te verbouwen, worden steeds grotere delen van communaal land toe-geeigend voor de productie van quinoa. De *residentes* bezitten vaak reeds een vorm van kapitaal door hun economische activiteit buiten de gemeenschap. Zij dragen in aanzienlijke mate bij aan het verleggen van de landbouwrens en bezetting van communaal land (Ormachea, S. E. & Ramirez, N., 2013b).

Hemos analizado que muchos de los que han ido, han ido por necesidad de irse porque no producía ya no podíamos vivir, entonces nos hemos ido a buscar la vida a otro lado (...) Ahora están retornando y reclamando sus derechos de sus terrenos, pero hay también familias que están abusando y que dicen que todo es de ellos (Calani Bueno, E., Ingenieur bij de technische

universiteit van Oruro en residente van de gemeenschap Cerro Grande, persoonlijke communicatie 26.06.2014, Salinas de Garci Mendoza)

Laguna, P. (2003a) wijst op de tendens waarbij communale verplichtingen, zoals uitvoeren van communale werken en aanwezigheid in communale vergaderingen, vervangen worden door een monetaire bijdrage. Want hoewel de *residentes* participeren in economische productieactiviteiten binnen de gemeenschap, neemt de meerheidheid geen deel aan communale activiteiten en verkiest het betalen van een boete, waarbij hun betrokkenheid vervangen wordt door een monetaire bijdrage (Laguna 2003a, Ormachea, S.E. & Ramirez, N. 2013b).

Volgens Ormachea, E. & Ramirez, N. (2013b) in overeenkomst met Eduardo P., regionale manager bij ANAPQUI in Challapata, is het de wereldvraag naar quinoa die bepaalt hoeveel, waar, en hoe de quinoa gecultiveerd wordt en zijn het niet de communale autoriteiten. Het is de wereldvraag, die enorm steeg in het laatste decennia, die het winstbejag van de producenten verklaart en waarom de producenten afzien van het systeem *aynoka* of vruchtwisseling. De inheemse autoriteiten van de *ayllus* en *markas* op de zuidelijke hoogvlakte van de Andes slagen er niet in de toegang tot, het gebruik van en het recht op territoriale middelen te reguleren (Ormachea, S.E. & Ramirez, N. 2013b; Paye, E., Regionale manager bij ANAPQUI, persoonlijke communicatie 18.06.2014, Challapata).

4.3. De rol van de Nationale Associatie van Quinoa Producenten (ANAPQUI)

Dit deel zoekt naar een antwoord op de tweede onderzoeksvraag, namelijk of de coöperatieve boerenorganisaties een belangrijke bijdrage leveren aan het proces ter ondersteuning van een *economía comunitaria*. De tweede hypothese stelt dat coöperatieve boerenorganisaties sociale differentiatie versterken, omdat de strenge vereisten van hun afnemers de verschillen tussen de quinoa producenten vergroten. De studie beperkt zich tot ANAPQUI, de grootste van de drie quinoa real exporterende producentenorganisaties op de Boliviaanse hoogvlakte van de Andes. Er wordt eerst gekeken naar de rol van ANAPQUI in het intensifiëren van quinoa productie op duurzame wijze, namelijk via de productie en export van organische Fair Trade quinoa real en de institutionele netwerken die de toegang tot economische middelen vergemakkelijken. Vervolgens wordt de thematiek van tussenpersonen en problemen van identificatie en representatie besproken (Bebbington, A., 1997; Laguna, P., 2000, 2002, 2003a; 2011).

4.3.1. Intensifiëren van productie en het duurzaam beheer van natuurlijke hulpmiddelen

(i) Organische productie en certificeringsmechanismen

Anapqui is een overkoepelende organisatie van 8 regionale quinoa producentenorganisaties. ANAPAQUI verzamelt, verwerkt en commercialiseert organische quinoa real en conventionele quinoa. De organische quinoa is bestemd voor het Westen. De conventionele quinoa van ANAPQUI is bestemd voor de binnenlandse markt, meer bepaald voor het programma *Desnutrición Cero* van de overheid. In dit programma wordt quinoa verwerkt in maaltijden van scholen, politiekazernes, de krijgsmacht en andere publieke instellingen en in babyvoeding van gesubsidieerde voedselpakketten voor moeders (Carimentrand, A. & Ballet, J., 2010; Laguna, P., 2000; MDRyT & CONACOPROQ, 2009).

ANAPQUI exporteert organische quinoa en beschikt over een intern certificeringsproces dat, wanneer gecertificeerd door een nationaal certificeringsbedrijf, ook voldoet aan internationale normen met betrekking tot organische productie. Het intern certificeringsproces van ANAPQUI vormt onderdeel van het *Programa de Quinoa Natural (PROQUINAT)* dat van start ging in 1993 (Carimentrand, A. & Ballet, J., 2010; Paye, E., Regionale manager bij ANAPQUI, persoonlijke communicatie 18.06.2014, Challapata).

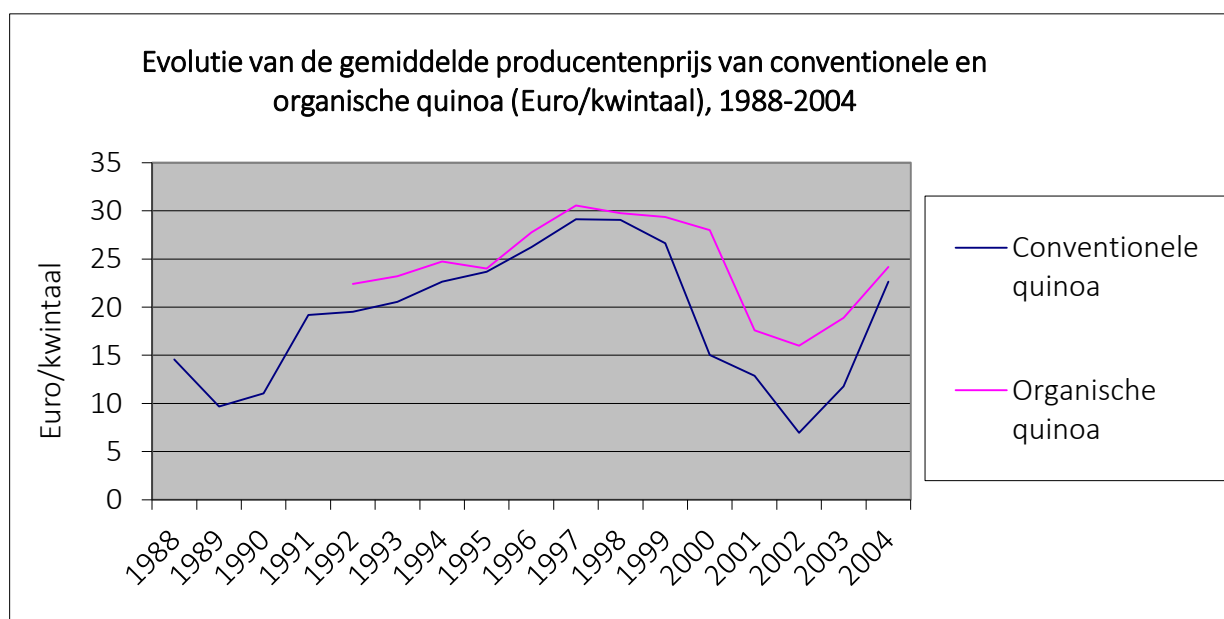
Het certificeren is geen eenmalige actie, maar het betreft een reeks van handelingen en verschillende praktijken die het productieproces regelen en waarbij een groot aantal spelers betrokken zijn. ANAPQUI wordt gecontroleerd en gecertificeerd door het nationaal certificeringsbedrijf BOLICERT en voldoet hiermee aan de Europese normen (Aroni, Cayoja et al. 2009; Francis, Technicus bij Apquisa, persoonlijke communicatie 26.06.2014, Salínas de Garci Mendoza).

ANAPQUI controleert het hele jaar door of de productie bij de ledenproducenten op volledig organische wijze verloopt. De hele cyclus van het organische productieproces, van grondvoorbereiding tot oogst, moet op regelmatige basis gecontroleerd worden. De aanvang van een organische productiemethode vraagt om een voorbereidingsperiode van 3 jaar. Een periode waarin de producent zijn land niet kan bewerken en bijgevolg niet beschikt over een inkomen.

En pampas²² es más complicado hacer el control. Es más complicado porque se producen en terrenos más grandes. Y como te dije, en la producción orgánica necesitas cuidar todo el ciclo. Entonces más grande sea tu extensión de cultivo, más complicado sea el control. Entonces, aquí ANAPQUI y creo que todas las asociaciones en Bolivia están teniendo problemas en poner las reglas y en hacer cumplir las reglas (Paye, E., Regionale manager bij ANAPQUI, persoonlijke communicatie 18.06.2014, Challapata)

ANAPQUI bekam een intern certificeringsmechanisme en investeerde in de biologische certificatie van 1000 producenten, waardoor deze een betere prijs voor hun quinoa konden bekomen. Echter, de winstgevendheid van organische quinoakweek wordt in vraag gesteld door sommige producenten. De prijzen van Fair Trade en organische quinoa verschillen immers niet veel met die van conventionele quinoa, die geproduceerd wordt met agrochemische producten. Grafiek 5 geeft de evolutie van de gemiddelde producentenprijs voor de periode 1984-2004 van conventionele en organische quinoa weer. De conventionele quinoa is bestemd voor de binnenlandse markt en wordt vaak in Challapata opgekocht door tussenpersonen. Een deel wordt de grens overgesmokkeld naar Peru en een deel wordt door lokale bedrijfjes verwerkt tot koekjes, pasta, deeg, yoghurt, etc. (Laguna, P., 2002,2006; Ormachea, S.E. & Ramirez, N. 2013b).

Grafiek 5: Evolutie van de gemiddelde producentenprijs van conventionele en organische quinoa (Euro/kwintaal) 1988-2004

Bron: Eigen samenstelling op basis van Laguna, P., 2002;2006

²² Vlaktes en semi helling

ANAPQUI implementeerde nooit een concreet programma ter ondersteuning van een organisch productieproces. Een proces dat immers vraagt om aanzienlijke technische bijstand, kapitaal (machines en gereedschappen) en organische meststoffen ter behoud van de vruchtbaarheid van de bodem (Laguna, P., 2000).

4.3.2. Sociale differentiatie, tussenpersonen en problemen van identificatie en representatie bij ANAPQUI

(i) Sociale differentiatie

In 2008 had ANAPQUI meer dan 600 leden die organische quinoa produceerden. Meer dan 70% van de quinoaproductie van de leden van ANAPQUI verliep volgens gemechaniseerde productiewijze in de vlaktes, 30% verliep volgens traditionele productiewijze op de hellingen van de Boliviaanse hoogvlakte van de Andes. In het jaar 2004-2005 cultiveerde 54% van de quinoa producentenleden van ANAPQUI minder dan 5ha, 18% cultiveerde een gebied tussen 5 en 20ha en 28% cultiveerde meer dan 20ha. Bijgevolg rangeerde het ingeleverde volume quinoa door de producenten aan hun regionale organisatie tussen een paar kwintalen gaande tot meer dan 200 kwintalen. De quinoaproductie wordt gedurende het hele jaar door ANAPQUI opgekocht aan de heersende marktprijs van dat moment. Bij een producentenprijs van 250Bs²³, zoals in 2005 bijvoorbeeld, varieert het inkomen van de leden tussen minder dan 12 500Bs tot meer dan 50 000Bs²⁴. Dit wijst op de verschillen in inkomen gerelateerd aan de verkoop van quinoa (Carmentrand, A. & Ballet, J., 2010; Ormachea S., E. & Ramirez, N., 2013 juli, 2013b).

Carmentrand, A. & Ballet, J. (2010) in hun onderzoek naar sociale differentiatie en Fair Trade in de quinoasector, bouwen deze redenering verder uit. ANAPQUI heeft geen enkel beleid dat voorrang biedt aan aankoop van quinoa van de kleinste en armste producent in de organisatie, noch een beleid ter herverdeling van de middelen ten gunste van de armste leden. Dezelfde prijs wordt aan alle producenten betaald. Er is geen expliciete regelgeving in verband met de hoeveelheid quinoa die aangekocht wordt van elk lid. De producent die manueel in kleine hoeveelheid op de semi helling produceert, heeft evenveel recht op verkopen van quinoa dan de grote producent die gemechaniseerd op vlakte produceert in grote volumes. In deze context, zo besluiten Carmentrand, A.

---

²³ 27 euro

²⁴ Tussen 1349 en 5396 euro

& Ballet, J. (2010) bevoordeelt het prijsverschil o.m.v. het Fair Trade label de grote quinoa producent (Carmentrand, A. & Ballet, J. 2010).

(ii) Tussenpersonen

Sinds 1998 koopt ANAPQUI gemiddeld tussen 6% en 9% van de totale organische quinoa productie in Bolivia op. Echter, ANAPQUI slaagde er nooit in om alle productie van zijn leden op te kopen. Volgens Paye E., manager van de verwerkingsfabriek van ANAPQUI in Challapata, kocht ANAPQUI in de laatste cyclus, van de totale organisch gecertificeerde productie output tussen de 70% en 80% op van haar ledenproducenten (Laguna,P., 2000b; Paye, E., Regionale manager bij ANAPQUI, persoonlijke communicatie 18.06.2014, Challapata).

De voornaamste reden waarom ANAPQUI er niet in slaagt de volledige productie van haar leden op te kopen, is het gebrek aan middelen en liquiditeit bij de organisatie. Echter, in 2013 vond er een uitzonderlijke situatie plaats waarbij ANAPQUI besloot tijdelijk geen quinoa meer op te kopen. De reden hiervoor was dat de prijs van quinoa op een bepaald moment gestegen was tot 2150²⁵ bs per kwintaal. Om verdere prijsstijging tegen te gaan, besloot ANAPQUI tijdelijk geen quinoa meer op te kopen. Deze maatregel bleek effectief te zijn, de prijzen daalden, maar veroorzaakte spanning tussen de producentenleden en het management van ANAPQUI (Paye, E., Regionale manager bij ANAPQUI, persoonlijke communicatie 18.06.2014, Challapata).

De beperkte capaciteit van ANAPQUI om al de productie op te kopen, leidde tot het ontstaan van een zwarte markt. Tussenpersonen trekken van gemeenschap tot gemeenschap om de organische quinoa-oogst op te kopen. Volgens Laguna, P. (2003a) is de invloed van ANAPQUI in het verbeteren van de levensomstandigheden van haar leden daardoor miniem. De organisatie slaagde er nooit in om voldoende tegenwicht te bieden aan de tussenpersonen. Bijgevolg leveren de Peruviaanse quinoasmokkelaars en de kleine Boliviaanse en Peruviaanse bedrijven, die de meeste quinoa opkopen, de grootste bijdrage aan het inkomen van de producent (Laguna, P., 2003a).

---

²⁵ 232 euro voor 46 kilo quinoa

Llega²⁶ hasta la parcela y le ofrece el costo, osea el valor del quinua orgánica del momento, osea si en este momento está 1500Bs²⁷ digamos la quinua orgánica. En campo, en la parcela le ofrece el precio este. Y no le exige nada de reglas. Es un poco la dificultad que tenemos (Paye, E., Regionale manager bij ANAPQUI, persoonlijke communicatie 18.06.2014, Challapata)

De leden van de gemeenschap Cerro Grande zijn niet verbonden aan ANAPQUI, maar verkopen hun quinoa aan APQUISA, een andere, kleinere, organische quinoa real exporterende producentenorganisatie. Echter, de gemeenschap Cerro Grande ervaart eveneens de tendens van tussenpersonen die tot aan de gemeenschap reizen om quinoa op te kopen.

Vienen a buscar aqui, compradores de quinua nos están rodeando. Hasta desde Peru llegan! Antes nosotros teníamos que ir a vender la quinua en Challapata (...) Ahora el reloj está alrevez²⁸! (lacht) (Calani Bueno, E., Ingenieur bij de technische universiteit van Oruro en residente van de gemeenschap Cerro Grande, persoonlijke communicatie 26.06.2014, Salinas de Garci Mendoza)

Er heerst onduidelijkheid over wie deze tussenpersonen juist zijn en waar de organische quinoa, die zij op informele wijze opkopen bij de leden van ANAPQUI, terecht komt. ANAPQUI, met zijn 600 organische producenten is de grootste quinoa exporteur van coöperatieve aard in Bolivia. Recent ontstond er dan ook achterdocht binnen de organisatie ten aanzien van andere quinoa real exporterende organisaties. Of er effectief sprake is van frauduleuze praktijken, waarbij andere bedrijven *free riden* op de investering van ANAPQUI in organische productie werd nooit bewezen. Echter, andere frauduleuze praktijken, zoals de tendens waarbij organische quinoa gemengd wordt met conventionele quinoa of waarbij ondanks het organisch certificaat pesticiden gebruikt worden tijdens het productieproces, kwamen vaak ter sprake tijdens de open interviews (Francis, Technicus bij Apquisa, persoonlijke communicatie 26.06.2014, Salinas de Garci Mendoza ; Paye, E., Regionale manager bij ANAPQUI, persoonlijke communicatie 18.06.2014, Challapata ; Quiroz, R., Ingenieur bij het ministerie van ontwikkeling en land, persoonlijke communicatie 11.07.2014, Oruro);).

---

²⁶ De tussenpersonen

²⁷ Prijs per kwintaal en bedraagt 161,8 euro

²⁸ Verwijzend naar de klok voor het congresgebouw in La Paz die recentelijk links tikt

(iii) Identificatie en representatie

Aan het begin van de oprichting van ANAPQUI, rond de jaren 80, was de participatie van de leden in de organisatie gelimiteerd tot een jaarlijkse ontmoeting, waarin aanbevelingen tot bepaalde actiepunten en evaluering ervan plaatsvonden. In het algemeen toonden de leden van ANAPQUI weinig interesse in een meer actieve participatie in het besluitvormingsproces en opvolging van de activiteiten van de organisatie (Iaguna, P. 2003a).

Gaandeweg genereerde ANAPQUI meer middelen dankzij de steun van buitenlandse actoren en door toename van hun verkoop. Echter, ondanks de initiële steun die ANAPQUI ontving in de jaren 90, kocht het toen ook al weinig quinoa op van haar leden. De leden verkochten op irreguliere wijze hun quinoa aan ANAPQUI, maar vaker aan tussenpersonen. Een studie van SOS-Faim in 1993, een Belgische NGO nauw verbonden aan de activiteiten van ANAPQUI, beschouwt dit gedrag als een gebrek aan communicatie tussen de leden en het management dat leidt tot een gebrek aan verbondenheid met de organisatie. De studie bekritiseerde bovendien de heersende corruptie en het nepotisme binnen het management van de organisatie. SOS Faim maakte enkele aanbevelingen. Ten eerste was er nood aan een betere registratie van de individuele aansluiting. Ten tweede moesten de leden beter worden ingelicht over de rechten en plichten van lidmaatschap bij ANAPQUI. Ten derde moest de uitkering van dividenden in verhouding staan tot de mate van betrokkenheid van de leden bij de organisatie (deelname aan vergaderingen, adviesraden, cursussen en andere evenementen). Volgend citaat van Calani Bueno, E. wijst op de actualiteit van deze problematiek (Iaguna, P., 2000b, 2003a; SOS FAIM, 2004, september).

Asociaciones tenemos, pero en la asociación un poco nos peleamos porque el intermediario y el privado está listo y mejor nos está tratando. Entonces a nosotros, la asociación hace que nos limita, por esto ANAPQUI apenas está creciendo y también a veces malos dirigentes que nos roban más. Este es el problema (Calani Bueno, E., Ingenieur bij de technische universiteit van Oruro en residente van de gemeenschap Cerro Grande, persoonlijke communicatie 26.06.2014, Salinas de Garci Mendoza).

Volgens Iaguna, P., (2003a) beschouwt de meerderheid van de leden van ANAPQUI de organisatie niet als een economisch en politiek project op lange termijn, dat in staat is om hun levensomstandigheden en onderhandelingen vis à vis de staat en andere marktactoren significant te verbeteren. De tendens waarbij de leden hun organische quinoa verkopen aan eender welke koper,

die een gelijkaardige prijs biedt dan ANAPQUI, wijst bovendien op het gebrek aan controle tussen de leden onderling. Dit contrasteert met de sociale controle binen in de inheemse gemeenschappen, waar de leden elkaar kennen en vaak familiebanden hebben. Het gebrek aan informatie en specifieke kennis bij de leden en het hoge ledenaantal, waarmee ANAPQUI vaak slechts sporadische contacten onderhoudt, maken een beter zelfbestuur door de leden moeilijk (Laguna, P., 2000b, 2003a).

Het beleid van Jatary ten aanzien van zijn producenten verschilt aanzienlijk van dat van ANAPQUI. Jatary werkt met 240 producenten op de zuidelijke hoogvlakte van de Andes. Volgens Pierre Franchon, manager bij Jatary, kent het management elke producent en zijn familieleden bij naam. Het contact verloopt regelmatig. Jatary zorgt voor technische en financiële bijstand in het organische productieproces en de koop/verkoop transactie verloopt volgens jaarlijks contract, waardoor de kans op verkoop aan tussenpersonen of andere frauduleuze praktijken gereduceerd wordt.

Compramos directamente de los productores. No pueden vender a intermediarios. No pueden y no quieren vender. Pero entiendo que es un problema de otras empresas que no tienen presencia en el campo (Franchon, P., manager bij Jatary, persoonlijke communicatie 9.07.2014, Oruro)

5. Besluit

Deze studie naar de invloed van de commercialisering van quinoa voor de inheemse economische organisatie op de zuidelijke Boliviaanse hoogvlakte van de Andes, vertrok van de centrale vraag of de bevordering van binnenlandse en buitenlandse quinoa consumptie het behoud van een *economía comunitaria* in de hand werkt of juist niet. Vervolgens werd zich afgevraagd of de coöperatieve boerenorganisaties een belangrijke bijdrage leveren aan het proces ter ondersteuning van een *economía comunitaria*.

Een eerste vorm van inheemse economische organisatie zijn de gemeenschappen en *ayllus* op de Boliviaanse Hoogvlakte van de Andes. Omwille van de heterogene gronden in de Andes zijn sommige gemeenschappen m.b.t. cultivering van quinoa bevoordeeld. Immers, de gronden in de vlaktes zijn meer geschikt voor quinoateelt in grote hoeveelheden, omdat ze een hoge mate van mechanisering van het productieproces toelaten. Echter, dergelijke uitgestrekte vlaktes, waarvan het vruchtgebruik wordt toe-geëigend door kapitaal bezittende producenten, vormen vaak het communaal graasland van de *ayllus* en *markas*. Deze verschillen tussen de quinoa producerende regio's en producenten zijn een bron van conflict. Bovendien zijn de kapitaal bezittende producenten vaak de *residentes*, die hun voornaamste woonplaats buiten de gemeenschap hebben en vaak hun affiniteit met de gemeenschap verloren hebben. Communale eigendomsrechten zoals vastgesteld door de legale benoeming TCO of TIOC lijken niet gepaard te gaan met het behoud van collectieve productiestrategieën. Bovenstaande bevindingen lijken de eerste hypothese, die stelde dat de strategie ter bevordering van de binnenlandse en buitenlandse quinoaconsumptie een verschuiving binnen de gemeenschappen van een logica van productie voor zelfvoorziening naar een mercantilistische productielogica op basis van accumulatie en surplus creatie veroorzaakt, te ondersteunen. De bevindingen duiden immers op de aanwezigheid van individualisering van economische productie, waarbij de economische organisatie op de Boliviaanse Andes, omwille van de hoge prijs voor quinoa eerder gemotiveerd worden door lucratief gedrag dan door voorouderlijke culturele normen en waarden. Een evolutie die de communale autoriteiten niet kunnen tegenhouden. Echter, tijdens het veldwerk werd mij vaak gewezen op de tendens tot romantisering van de inheemse gemeenschappen in Bolivia. De mercantilistische productielogica op de Boliviaanse Andes werd ongetwijfeld versterkt door de hoge prijs van quinoa, maar het is niet duidelijk of deze tendens volledig afwezig was vóór de quinoa boom. Het onderzoek beperkte zich tot de quinoa markt over een tijdsinterval van 1970-2014. Een historische analyse van inheemse economie gaat het tijdsbestek van dit onderzoek voorbij, maar zou

nodig zijn om een beter beeld te krijgen van de inheemse economieën op de Boliviaanse hoogvlakte en de evolutie van collectieve productiestrategieën, sociale cohesie en markt en niet-markt transacties binnen de gemeenschap.

De rol van de tweede vorm van inheemse economische organisatie namelijk de Organizaciones Economicas Campesinas, werd begrepen aan de hand van een studie van ANAPQUI. De participatie van ANAPQUI in de organische Fair Trade quinoa real exportlijn lijkt niet direct te leiden tot versterking van de zwakste producent. Immers, een groot aandeel leden van ANAPQUI zijn 'grote producenten' die meer dan 20 ha quinoa verbouwen op de uitgestrekte vlaktes volgens gemechaniseerde productiemethoden. Dit feit en het gebrek aan een beleid binnen ANAPQUI dat de kleine producent bevoordeelt, ondersteunt het argument dat het grootste aandeel van het prijsverschil omwille van Fair Trade quinoa real, toekomt aan de grotere producenten. ANAPQUI is omwille van liquiditeitstekort en een tekort aan middelen niet altijd in staat alle organische productie van haar leden op te kopen. De zwakke identificatie van de producent met het sociaal politieke project dat ANAPQUI representeert én de beperkte middelen van de organisatie zelf, maakt dat ANAPQUI er niet in slaagt een volwaardig tegengewicht te bieden aan de tussenpersonen, die tot de gemeenschap trekken om de quinoa op te kopen. Tijdens de interviews werd er bovendien vaak gesproken over de veelvoorkomende frauduleuze tendens waarbij organische quinoa gemend wordt met conventionele. Deze aanwijzingen lijken de tweede hypothese, die stelde dat de coöperatieve boerenorganisaties de sociale differentiatie tussen hun leden versterken, omdat de strenge eisen van hun afnemers de verschillen tussen de quinoaproductanten vergroten, te ondersteunen. Echter, ANAPQUI verschilt van private bedrijven in de zin dat het zowel civiele als economische doeleinden nastreeft. Tijdens het veldwerk werd duidelijk dat deze dubbele doeleinden zorgen voor dilemma's en spanning binnen het management van de organisatie vis á vis de ledenproducenten. ANAPQUI slaagt er niet in de sociale differentiatie tussen haar quinoa producentenleden significant te verminderen, maar dat de organisatie bijdraagt aan het vergroten van de verschillen, kan ik op basis van de bevindingen tijdens het veldwerk, niet bevestigen. De quinoamarkt is erg dynamisch, met veel veranderingen op korte termijn en veel verschillende actoren die participeren. De vraag is maar hoe de organische quinoa-exportlijn gestructureerd zou zijn zonder coöperatieve organisaties zoals APQUISA, ANAPQUI en CECAOT.

Bronvermelding

- Aillón, O.L. (2006). Nacionalismo, Populismo Y Régimen De Acumulación En Bolivia. Hacia Una Caracterización Del Gobierno De Evo Morales. Centro de Estudios para el Desarrollo Laboral y Agrario, La Paz, Bolivia. Verkregen van <http://biblioteca.clacso.edu.ar/ar/libros/bolivia/cedla/coyun11.pdf>
- Albó, X.(2007). Bolivia: Avances Y Tropezones Hacia Un Nuevo País Plurinacional E Intercultural. In Salvador Martí I. Puig (Ed.), *Pueblos Indígenas Y Política En América Latina. El Reconocimiento De Sus Derechos Y El Impacto De Sus Demandas a Inicios Del Siglo XXI* (pp.335-361). Barcelona, Spanje: Fundación CIDOB.
- Alcalá Pommier, F. (2011). *Local Development through the Interaction in International Business Contract Mechanism: The Case of Bolivian Quinoa Producers* (Graduate School of international Cooperation Studies, Kobe University).
- Araghi, F., Karides, M. (2012). Land Dispossession and Global Crisis: Introduction to the Special Section on Land Rights in the World-System. *American Sociological Association*, 18(1), 1-5.
- Aroni,J.C., Cayoja, M. et al. (2009). *Situación Actual Al 2008 De La Quinoa Real En El Altiplano Sur De Bolivia*, Oruro, Bolivia: FAUTAPO.
- Bauwens, D. (2009). *Idle and Lawless Rabble: Onderzoek Naar De Aanwezigheid Van Peasants Aan De Frontier in Het Zuiden Van De Verenigde Staten, 1820-1860* (Master thesis, Universiteit van Gent, België).
- Bebbington, A. (1996). Organizations and Intensifications: Campesino Federations, Rural Livelihoods and Agricultural Technology in the Andes and Amazonia. *World Development* 24(7), 17.
- Bebbington, A. (1997). Social Capital and Rural Intensification: Local Organizations and Islands of Sustainability in the Rural Andes. *The Geographical Journal*, 163(2), 189-197.
- Bebbington, A., Perreault, P., (1999). Social Capital, Development, and Access to Resources in Highland Ecuador. *Economic Geography*, 75(4), 395-418.

- Bernstein, H. (2001). The Peasantry in Global Capitalism: Who, Where and Why? *Socialist Register*, 27, 25-52. Verkregen van http://www.socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5754/2650#.U-n_wPI_uSo

- Bernstein, H. (2009). V.I. Lenin and A.V. Chayanov: Looking Back, Looking Forward. *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 55-81.

- Bijman, J., Ton, G. (2006). The Role of Producer Organisations in the Process of Developing an Integrated Supply Chain: Experiences from Quinoa Chain Development in Bolivia. *International Conference on Management in AgriFood Chains and Networks*. Ede, The Netherlands Wageningen.

- Bijman, J., Ton, G. et al. (2007). *Empowering Small Holder Farmers in Markets: National and International Policy Initiatives* (ESFIM Working Paper no. 1). Verkregen van http://www.esfim.org/wp-content/uploads/ESFIM_Working_Paper_1.pdf

- Boasi, J., Fletcher S., et al. (2012). A Quinoa Fad: Wealthy Demand of a Poor Supply. Globalized Economic Pressures on Rural Bolivia. *International Political Economy*. Verkregen van https://www.academia.edu/4144828/A_Quinoa_Fad_Wealthy_Demand_of_a_Poor_Supply_Globalized_Economic_Pressures_on_Rural_Bolivia

- Brenes, E. R., Fernando C., et al. (2001). *El Cluster De Quinua En Bolivia: Diagnóstico Competitivo Y Recomendaciones Estratégicas*. (Proyecto Andino de Competitividad Instituto Centroamericano de Administración de Empresas INCAE 54).

- Calani Bueno, E. (2014). *Manual: Una Historia de Producción de Quinua en La Comunidad de Cerro Grande Salinas de Garci de Mendoza*, ongepubliceerd werk.

- Cárdenas, J., Choque W. (2008). *Fertilidad, Uso y Manejo de Suelos en la Zona del Intersalar, Departamentos de: Oruro y Potosí*. Oruro, Bolivia: FAUTAPO.

- Carimentrand, A., Ballet, J. (2010). *When Fair Trade Increases Unfairness: The Case of Quinoa from Bolivia*. (Working paper FREE-Cahier, n°5-2010). Verkregen van <http://ethique.perso.sfr.fr/Working%20paper%20FREE-Cahier%20FREE%20n%20B05-2010.pdf>

- Choque, G.Z. (2011). *Atlas Productivo De La Quinua Real*. La Paz, Bolivia: FAUTAPO.
- Coordinadora de Integración de Organizaciones Económicas Campesinas – Bolivia [CIOEC-BO] (2009). *1er Censo Nacional De Organizaciones Económicas Campesinas, Indigenas Y Originarias « Aporte De Las Oeca's Al Índice De Desarrollo Productivo »*. La paz, Bolivia: CIOEC-BO.
- Cortes C., Cuéllar S.F., et al. (1986). Lenin Y Chayanov, Dos Enfoques No Contradictorios. *Nueva Antropología*, 9(31), 63-102.
- Cottyn, H. (2011). *La Reforma Agraria y Las Comunidades Originarias desde una Perspectiva Del Sistema-Mundo. El Proceso de Titulación de Tierras en Turco Oruro-Bolivia*. Oruro, Bolivia: Centro de Investifaciones y Politicas Sociales CIPS-Oruro.
- Cottyn, H.(2014). *Renegotiating Communal Autonomy. Communal Land Rights and Liberal Land Reform on the Bolivian Altiplano. Carangas, 1860-1930*. (Proefschrift voorgelegd tot het behalen van de graad van doctor in de Geschiedenis, Universiteit Gent, België).
- Das Gupta, M. (2002). Objective Function in Economic Models of Decisions on Production: Evidence from Swiddeners in Tripura. *Economic and Political Weekly*, 37(34), 3556-3559.
- Dev, N., Govind, K. (2003). Civilizational Change: Markets and Privatisation among Indigenous Peoples. *Economic and Political Weekly*, 38(20), 1955-1968.
- Elsner, D.M., Canedo, M. (2004). *Small Farmers Economic Organization and Public Policies: A Comparative Study*. La Paz, Bolivia: Plural Editores.
- Gaceta Oficial de Bolivia (2007). *Plan Nacional De Desarrollo « Bolivia Digna, Soberana, Productiva Y Democrática Para Vivir Bien » Lineamientos Estratégicos 2006-2011*. Verkregen van <http://www.ine.gob.bo/indicadoresddhh/archivos/Plan%20Nacional%20de%20Desarrollo.pdf>

- Harris, O.(1987). Phaxsima Y Qullqi.Los Poderes Y Significados Del Dinero En El Norte De Potosí. Harris, O., Larson, B., et al. (Ed.), *La Participación Indígena En Los Mercados Surandinos: Estrategias y Reproucción Social, siglos XVI a XX (pp. 235-280)*. La Paz, Bolivia : CERES.
- Henderson, J., Dicken, P. et al. (2002). Global Production Networks and the Analysis of Economic Development. *Review of International Political Economy*, 9(3), 436-464.
- Instituto Nacional de Estadística de Bolivia [INE] (2014a). *Área Rural: Ingreso Promedio Mensual En La Ocupación Principal*. Verkregen van <http://www.ine.gob.bo/indice/general.aspx?codigo=41202>
- Instituto Nacional de Estadística de Bolivia [INE] (2014b). *Bolivia: Salario Mínimo Nacional*. Verkregen van <http://www.ine.gob.bo/indice/general.aspx?codigo=41201>
- Instituto Nacional de Estadística de Bolivia [INE] (2014c). *Bolivia: Superficie Cultivado, por año Agrícola, Según Cultivo (En hectáreas)*. Verkregen van <http://www.ine.gob.bo/indice/general.aspx?codigo=40104>
- Izko, X. (1986). Comunidad Andina: Persistencia Y Cambio. *Revista Andina*, 4(1), 59-99.
- Johnson, H. (2004). Subsistence and Control: The Persistence of the Peasantry in De Developing World. *Undercurrent*, 1(1), 54-65.
- Laguna, P., (2000a). El Impacto Del Desarrollo Del Mercado De La Quinoa En Los Sistemas Productivos Y Modos De Vida Del Altiplano Sur Boliviano. Sistematización de la experiencia de inserción al mercado de la quinoa. *XVI simposio de la Asociación Internacional de Sistemas de Producción*, 27-29.
- Laguna, P., (2000b). La Cadena Global de la Quinoa: Un Reto para la Asociación Nacional de Productores de Quinoa. Maria Bravo, A. (Ed.),La Paz, Bolivia: Editorial Offset Boliviana Ltda. Verkregen van https://www.academia.edu/2190576/La_Cadena_Global_de_la_Quinoa_Un_reto_para_la_Asocia_cion_Nacional_de_Productores_de_Quinoa

- Laguna, Pablo (2002). Competitividad, Externalidades E Internalidades: Un Reto Para Las Organizaciones Económicas Campesinas. La Inserción De La Asociación Nacional De Productores De Quinoa En El Mercado Mundial De La Quinoa. *Debate Agrario*, 34. Verkregen van <http://www.cepes.org.pe/debate/debate34/04-articulo-da34.pdf>

- Laguna, P., (2003a). Capital Social O Caja De Pandora? Contestación Y Deformación De La Acción Colectiva en Comunidades y Organizaciones Económicas Campesinas de Cara a la Mercantilización de la Quinoa., *Conferencia electrónica « Acción colectiva y lucha contra la pobreza rural »*. Verkregen van <http://www.grupochorlavi.org/accioncolectiva/documentos/capitalcicda.pdf>

- Laguna, P., (2003b). *Feasibility Study for Fair Trade labelling of quinoa in Ecuador, Peru and Bolivia. Study of the insertion of Andean quinoa growers' organizations in the global quinoa food chain, and of the possibility to contribute to improve the living conditions of Andean peasants.* (Confidential report). Verkregen van https://www.academia.edu/603563/Feasibility_Study_of_Quinoa_Fair_Trade_Labelling_in_Ecuador_Peru_and_Bolivia

- Laguna, P. (2011). *Mallas Y Flujos. Acción Colectiva, Cambio Social, Quinoa y Desarrollo Regional Indígena en los Andes Bolivianos.* (Proefschrift voorgelegd tot het behalen van de graad van doctor, Universiteit Wageningen, Nederland). Verkregen van http://mercadero.nl/wp-content/uploads/Tesis_Final_WUR_Library_Print.pdf

- Laguna, P., Cáceres, Z. et al. (2006). Del Altiplano Sur Boliviano Hasta El Mercado Global: Coordinación Y Estructuras De Gobernanca en la Cadena de Valor de la Quinoa Orgánica y del Comercio Justo. *Agroalimentaria*, 12(22), 65-76.

- Lehman, D. (1981). After Chayanov and Lenin: New Paths of Agrarian Capitalism. *Journal of Development Economics*, 11(2), 133-161. Doi: 10.1016/0304-3878(82)90001-3

- Lithzy, F. (2011). Estudio De Caso: Cecaot Central De Cooperativas Agropecuarias Operación Tierra. *Fondo de Fortalecimiento Económico de las Organizaciones Económicas Campesinas 2010-2013.*

- Long, N., (2001). Part II: Commoditisation, Social Values and Small-Scale Enterprise. In Long, N (Ed.), *Development Sociology Actor Perspectives* (pp. 93-132). London, England :Routledge.

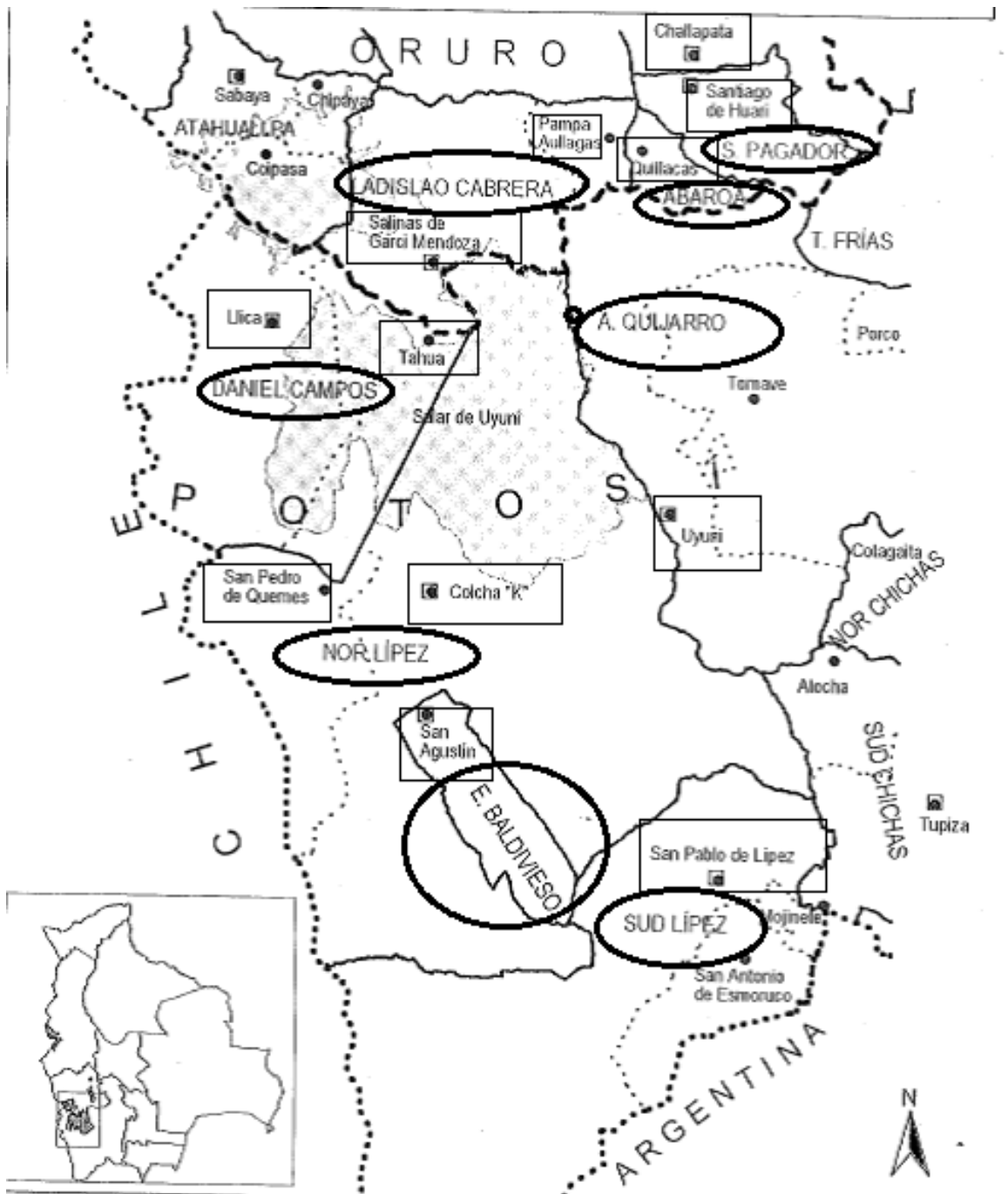
- Ministerio de desarrollo Rural y Tierras [MDRyT], El Comité Nacional de Competitividad y Productividad de la Quinoa [CONACOPROQ], (2009). Política Nacional de la Quinoa. Verkregen van http://www.bolivia.de/fileadmin/Dokumente/DestacadosEmpfehlenswertes_Footer/PoliticaNacionalQuinoa.pdf
- Moyano, C., Martaix, C., (2005). La Promoción De Cooperativas Como Estrategia Para La Creación Y Gestión De Cadenas Productivas Agrarias. El Caso De Nicaraguaoop. *Cuadernos Internacionales de tecnología para el desarrollo humano*.
- Muriel, B., Evia, T. (2010). *Estudio de Caso. La Quinoa: Una Opción Para Mejorar Los Ingresos Rurales En Bolivia*. (Master thesis, Universidad Católica Boliviana, La Paz, Bolivia). Verkregen van http://www.inesad.edu.bo/bcde2010/contributed/e22_49.pdf
- Nasse, K. (2002). Waque y Cacicato. Continuidad y Cambio Institucional en una Comunidad Andina del Sur de Bolivia. *T'inkasos Virtual*, 18(18).
- Olivarez, M.V., (2011). Estudio De Casos Bolivianos. Las Políticas Públicas De Economía Social y el Diálogo entre los Poderes Públicos y la Sociedad Civil, *Foro Internacional sobre la Economía Social y Solidaría- FIESS 2011*.
- Ormachea S., E., Ramirez, N. (2012, februarie). Reconducción comunitaria de la reforma agraria y producción agrícola. Evaluación y perspectivas. *Boletín de seguimiento a políticas públicas*, 9(19), 1-16.
- Ormachea S., E., Ramirez, N. (2013, juli). Cultivo De La Quinoa Y Producción Capitalista En Las Comunidades Del Altiplano Sur De Bolivia. *Boletín de seguimiento a políticas públicas*, 10(22), 1-8.
- Ormachea S., E., Ramirez, N. (2013a). *Políticas Agrarias del Gobierno del MAS o la Agenda del "Poder Empresarial-Hacendal"*. La Paz, Bolivia: CEDLA.
- Ormachea S., E., Ramirez, N. (2013b). *Propiedad Colectiva De La Tierra Y Producción Agrícola Capitalista. El Caso De La Quinoa En El Altiplano Sur De Bolivia*. La Paz, Bolivia: CEDLA.

- Postero, N. (2007). Andan Utopias in Evo Morales's Bolivia. *Latin American and Caribbean Ethnic Studies*, 2(1), 1-28.
- PromueveBolivia (2014). *Exportaciones por Gestión según Producto, País Destino*. Verkregen van <http://www.promueve.gob.bo/westadistica/ProductoPais05B.aspx>.
- Quispe, R., Rojas, W. Et al. (n.d.). Disponibilidad Y Acceso a Tecnologías para el Manejo Ecológico de Insector Plaga del Cultivo de la Quinoa (Chenopodium Quinoa Willd.) En El Altiplano Sur. *Fundación PROINPA*. Verkregen van http://www.proinpa.org/phocadownload/articulos/Quinoa/Disponibilidad%20y%20acceso%20de%20las%20tecnologias%20MEP-quinua%20en%20el%20altiplano%20sur_R%20Quispe.pdf
- Radcliffe, S., Laurie N., et al. (2002). *Indigenous People and Political Transnationalism: Globalization from Below Meets Globalization from Above?* (Transnational Communities Programme seminar WPTC -02-05). Verkregen van <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-02-05%20Radcliffe.pdf>
- Rivero Molino, R. (1983). La Tradicionalidad Como Medio De Articulación Al Mercado: Una Comunidad Pastoril En Oruro, *Conferencia sobre la Penetración del Mercado en Los Andes: Siglos XVI a XX, Sucre*.
- Shanin, T. (1986). Introduction. In Thorner, D., Kerblay, B. et al. (Ed.), *A.V. Chayanov on The Theory of Peasant Economy (pp 35-53)*. Wisconsin, USA: University of Wisconsin Press.
- Soliz Tito, L. (2013). *Y ahora? La Década de la Quinoa*. Verkregen van http://www.cipca.org.bo/index.php?option=com_content&view=article&id=3015:iy-ahora-la-decada-de-la-quinua&catid=176:cipcanotas-2013&Itemid=210
- SOS FAIM (2004, september) Las Organizaciones Económicas Campesinas en Bolivia: una Estrategia del Pequeño Productor, *Dinámicas Campesinas*, 5, 1-8.
- Starn, O. (1991). Missing the Revolution: Anthropologists and the War in Peru. *Cultural Anthropology* 6(1), 63-91.

- United Nations, Sub-commission on Prevention of Discrimination, Cobo, M, José R. (2004). The Concept of Indigenous Peoples. *Workshop on Data Collection and Disaggregation for Indigenous peoples.*

- VSF-CICDA, Comunidades del Intersalar (2009). *Quinoa Y Territorio. Experiencias De Acompañamiento a la Gestión del Territorio y a La Autogestión Comunal en la Zona Intersalar del Altiplano Boliviano.* La paz, Bolivia: Plural editores.

- Zamorano Pacheco, A. (2004). *Quinoa En Bolivia: Modelo Sistémico Para El Análisis Y Diagnóstico De La Producción,* La Paz, Bolivia: Plural Editores.

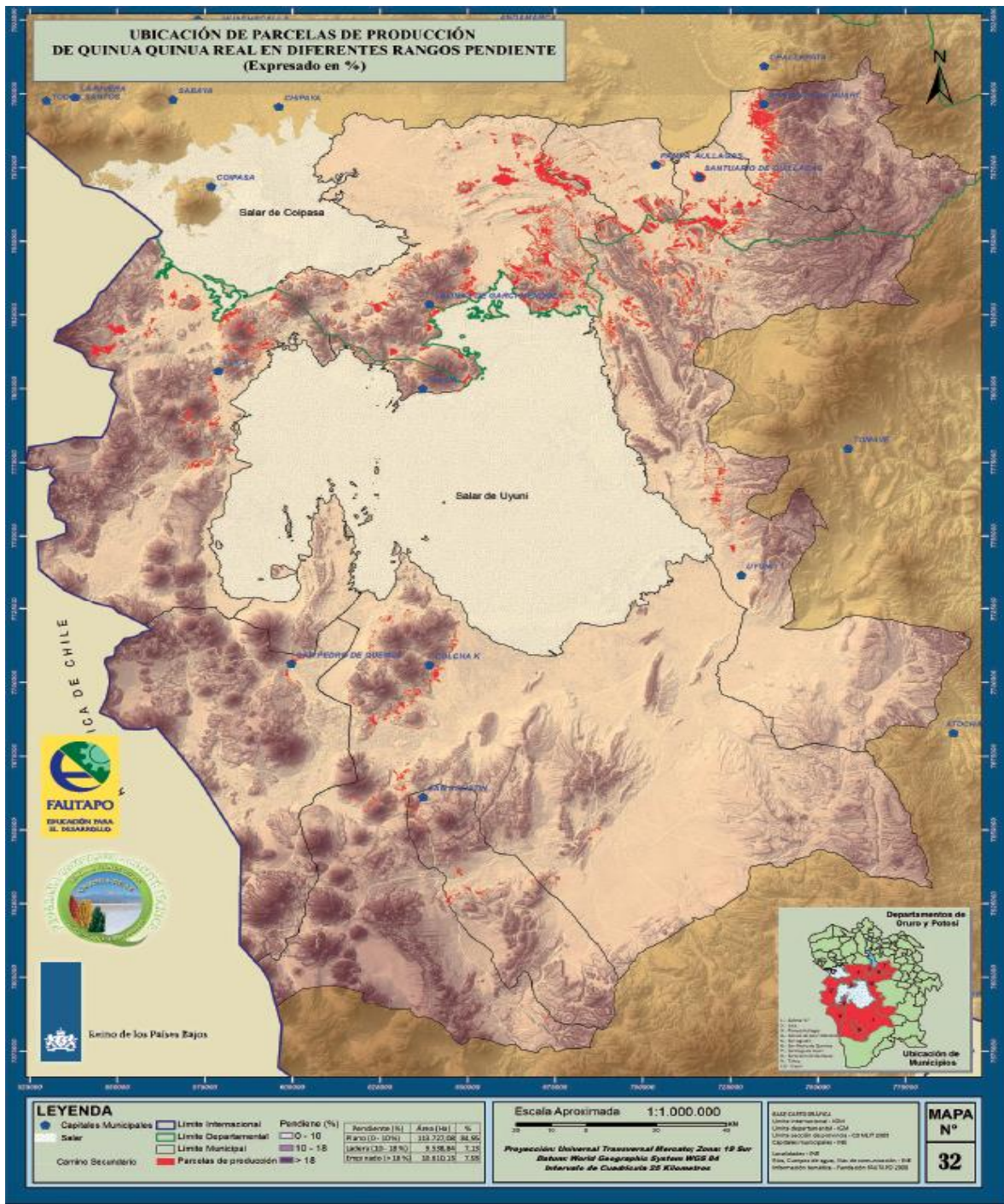
Bijlagen

Bijlage 1: De 8 provincies en 12 gemeenten aan de oevers van de Salar de Uyuni op de zuidelijke hoogvlakte van de Boliviaanse Andes, 2008

Bron: bewerking op basis van Laguna, P. 2011

Bijlage 2: Ligging van de percelen voor de productie van quinoa real op verschillende hoogtes

Helling	Hectare	Percentage
Vlakte (0-10%)	113 860,98	85%
Semi helling (10-18%)	9 538,84	7%
Berggebied (>18%)	10 610,13	8%

Bron: bewerking op basis van Choque, G.Z. 2011

Bijlage 3: Evolutie van de opname van productie technieken, 1970-2005

	1970-79	1980-89	1990-99	2000-05
Bemesting	Niet beoefend	Niet beoefend	Mest van Lama en schapen (<10%)	Mest van Lama en schapen (<35%)
Vorbereiding grond	Niet beoefend (100%)	Manueel (>70%) Semi gemechaniseerd met tractor (<50%)	Semi gemechaniseerd met tractor (<30%)	Manueel
Zaaien	Manueel (100%)	Manueel (<80%) Semi gemechaniseerd (<20%)	Manueel (<50%) Semi gemechaniseerd (>50%)	Manueel (<20%) Semi gemechaniseerd (>80%)
Plagenbestrijding	Op traditionele wijze ²⁹ (100%)	Op traditionele wijze (>60 %) gebruik pesticiden met rode etikette (<40 %)	Op traditionele wijze (<20 %) gebruik pesticiden met rode etikette (>40%) gebruik pesticiden met oranje etikette (>40%)	Op traditionele wijze (<5%) gebruik van pesticiden met oranje etikette (<30%) gebruik van pesticiden met groen etikette (>65%)
Oogsten	Manueel (100%)	Manueel (100%)	Manueel (>90%) Manueel met spade (<10%)	Manueel (>40%) Manueel met spade (<60%)
Dorsen	Manueel (100%)	Manueel (>95%) Semi gemechaniseerd met tractor (>5%)	Manueel (<20%) Semi gemechaniseerd met tractor (>80%)	Semi gemechaniseerd met tractor (100%)

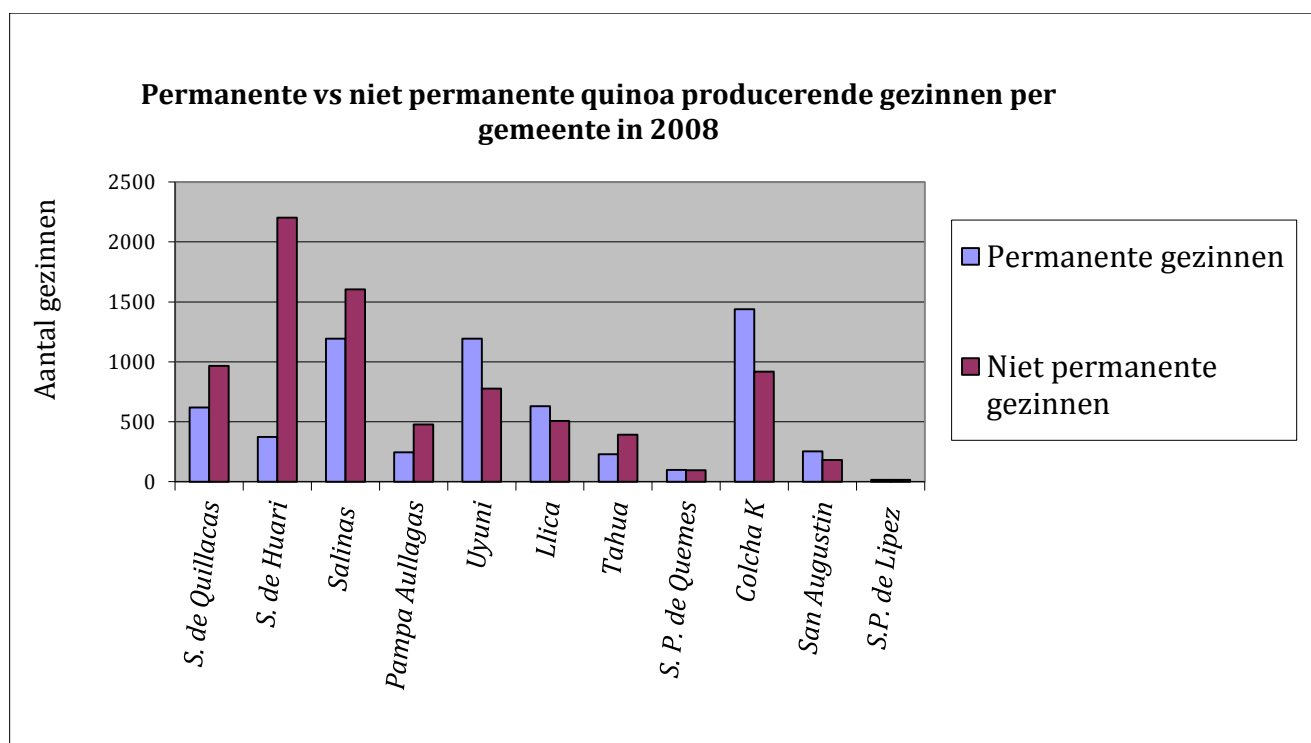
²⁹ Gebruik van stenen, stokken, lichten, vruchtwisseling etc voor het opzetten van vallen, vogelverschrikkers, etc ter bestrijding van vogels, insecten, hagedissen en hevige wind.

Luchten ³⁰	Manueel met bord (100%)	Manueel met bord (100%)	Manueel met bord (<95%) Semi gemechaniseerd (<5%)	Manueel met bord (<20%) Semi gemechaniseerd (>80%)
Opslag	In zakken van lama wol (100%)	In zakken van lama wol (>95%) In zakken van polipropyleen (<5%)	In zakken van lama wol (>20%) In zakken van polipropyleen (<80%)	In zakken van lama wol (<2%) In zakken van polipropyleen (>95%) In metalen silo's (<2%)

Bron: eigen samenstelling op basis van Aroni, J.C., Cayoja, M. et al., 2009; Calani Bueno, E., 2014)

³⁰ 'El venteado'; het quinoa graan van saponinen, de bittere buitenlaag, en bladeren scheiden

Bijgale 4: Permanente vs niet permanente quinoa producerende gezinnen per gemeente in 2008

Bron: eigen samenstelling op basis van Aroni, J.C., Cayoja, M. et al., 2009